

Zeventiende-eeuws algemeen Nederlands in dispuuttaal van Aernout van Geluwe

door

DRS. S. A. E. VAN PUFFELEN

I. AERNOUT VAN GELUWE

Aernout van Geluwe werd in 1604 te ARDOOIE in West-Vlaanderen¹ geboren op een kleine boerderij². Hij werkte vanaf zijn vijftiende jaar te Roeselare als weversgezel³. Aldaar stond hij open voor het protestantisme. Na het beëindigen van het twaalfjarig bestand in 1621 kreeg Van Geluwe waarschijnlijk hierdoor moeilijkheden met de overheid: er werd toen weer strenger opgetreden in geloofszaken. Hij week in 1626 uit naar het Noorden en vestigde zich op 22-jarige leeftijd te Delft⁴.

In de achttien jaren van zijn verblijf in deze stad verdiende hij de kost als „Linde wever”⁵. Intussen bestudeerde hij de bijbel⁶, het calvinisme en later ook de r.-k. geloofsleer; alles natuurlijk volgens de polemische methodes en dito-formuleringen van zijn tijd. Nog vóór 1640 moet hij de zijde van de r.-katholieken hebben gekozen, wat mogelijk is gebeurd onder invloed van de krachtige missie die deze geloofsgroep te Delft had ingericht, zoals uit de Nederlandse kerkgeschiedenis bekend is.

Hierna begon Van Geluwe met zijn polemische arbeid, zowel in lied als in disputatie. Hij behoefde toen blijkbaar niet meer de hele week voor de kost te weven. Na enige jaren begon echter, in de politieke onrusttijd op het einde van de tachtigjarige oorlog, zijn apologetische werkzaamheid zijdelings gevaar op te leveren. In 1643 begon hij hierom aan een reis naar het Zuiden en in het najaar vestigde hij zich – waarschijnlijk na omzwervingen in wat weldra de Generaliteitslanden zou heten – te Gent, in de Savaen-

1. P. Allossery, *Arnold van Geluwe. Zijn leven*. Annales de la Société d'émulation, 1912. P. 284.

2. Gelocaliseerd door Dhr. Lucien Van Acker, de tegenwoordige gemeentesecretaris van Ardooië.

3. P. Allossery, a.w. p. 286.

4. Aernout Van Geluwe, *Kort Verhael Van een achttien-jarighe Hollandtsche Reyse. T' Antwerpen, By de Weduwe van Ian Cnobbaert, Anno 1650*. P. 5.

5. Gemeente-archief te Delft: Delfts ondertrouwregister nr. 125.

6. P.-A. Snellaert, *Arnoud van Geluwe, bygenaemd De Vlaemsche Boer. Rousse-laere, 1855*; (zz); p. 20.

straat. In deze stad heeft Aernout van Geluwe verder gearbeid en geschreven, dertig jaren lang, tot aan zijn dood in 1675⁷.

Zijn werken⁸ bleven ook na zijn dood in gebruik, in de zeventiende en de gehele achttiende eeuw. Ze waren geliefd bij parochiegeestelijken in Zuid en in Noord, alsook bij kleinere notabelen en bij de burgerij. Zijn standaardtaal en duidelijke spelling hebben dit mede mogelijk gemaakt, waarbij de door de drukkers gebruikte fractuurletter geen bezwaar heeft gevormd.

II. EEN ALGEMEEN NEDERLANDS VOOR ZUID EN NOORD

Het tegenwoordige A.B.N. is een Nieuwnederlandse taal, die – volgens de formulering van Prof. Dr. A. J. J. de Witte⁹ – is ontstaan uit een PLATHOLLANDS, met invloed erop van het ernaast staande NIEUWRABANTS, alsook van NIEUWOOSTELIJKNEDERLANDS. In het begin van de zeventiende eeuw stond dus naast het Plathollands vooral het Nieuwbrabants, dat een cultureel zeer geavanceerd dialect heeft betekend. De tot Multatuli binnen het A.B.N. heersende schrijftaal is ontstaan door humanistisch-renaïssancistische arbeid, alsook onder invloed van de Statenbijbel, in welke eveneens sterke Zuidnederlandse inbreng aanwezig was, tot en met die van de nominatief-n toe. Doordat de zogenaamde schrijftaal later het pleit heeft verloren, is toen de Zuidnederlandse invloed via deze weg gevallen.

Het *gesproken A.B.N.* – dat, zoals vermeld, vooral uit het Hollands (De Witte : het Plathollands) dialect is ontstaan – had het pleit al¹⁰ eerder gewonnen. Zo is er een kloof ontstaan tussen het Vlaams en het Nederlands, welke kloof *op de duur* is verwijd door de staatkundig gescheiden wegen die de historie twee keren aan Zuid en Noord heeft toegewezen. Aldus kan zeer¹¹ schematisch de gang van zaken met betrekking tot de ontwikkeling van het Nederlands in Zuid en Noord worden voorgesteld.

Maar nergens vindt men *expressis verbis* vermeld¹², dat er, in

7. Mr Ph. Blommaert, *De Nederduitsche Schryvers van Gent*. Gent, 1861, p. 275. Hij geeft deze sterfdatum op, maar zonder bronvermelding. Ofschoon nergens hierover een bron is te ontdekken, lijkt dit jaartal aannemelijk.

8. F. Van der Haeghen, *Bibliotheca Belgica: Bibliographie des œuvres d'Arnold Van Geluwe*. Gand, 1901. 237 pp. Met later verschenen Supplement : 9 pp.

9. A. J. J. de Witte, *De structuur van de historische grammatica*. De Nieuwe Taalgids, jg. 53, pp. 318 vv. (i.c. p. 321).

10. Schrijftaal én Haags zou zijn : „reeds eerder gewonnen”.

11. „Zeer” is een schrijftaalwoord voor : heel, erg.

12. „Vermeld” is alweer een schrijftaalwoord. Met deze drie verwijzingen wordt volstaan. Er blijkt al enigszins uit, dat er via de schrijftaal een verbinding heeft bestaan met de meer Zuidelijke taal van vroeger.

wat er in de zeventiende eeuw is geschreven door ambtelijke instanties en in wat er is gedrukt voor auteurs, nog lang en veelvuldig een ALGEMEEN NEDERLANDS voorhanden is, welk niets verraadt van een gescheidenheid tijdens en ten gevolge van de tachtigjarige oorlog en van de hierdoor ontstane staatkundige grenzen, die overigens, zoals bekend is, uiterst willekeurig door de niet-cultureel gevormde oorlogsgod Mars zijn getrokken.

Wijnen Prof. Dr. C. G. N. de Vooyo heeft aan de geschreven taal van de zeventiende eeuw aandacht geschonken¹³. Hij meende dat deze bij de snelle volksoontwikkeling steeds meer betekenis verkreeg, en steeds meer invloed uitoefende op de gesproken taal. Toch was er toen nog geen algemeen geldende schrijftaal. Ook op schrift heerste er nog verscheidenheid, juist als in de taal van het persoonlijke verkeer. Maar het geschrevene droeg een meer traditioneel, conventioneel cachet. Men conformeerde zich hiermee aan de schrijfrant van vorige generaties.

Hierbij had vooral het gedrukte boek gezag, als zwart-op-wit-voorbeeld. Deze geschreven en gedrukte vorm van taal werd door het onderwijs overgedragen, waarbij de traditie in stand werd gehouden en bevestigd door lectuur van bijvoorbeeld *gemeyne zeyndtbrieven*, die briefvoorbeelden waren¹⁴. De conventie als onderwijsfactor bepaalde hoe men in zekere omstandigheden behoorde te schrijven, te stileren: wat de eisen waren van een brief, rekening, ambtelijk stuk, preek, wetenschappelijk opstel in de landstaal¹⁵.

Voor het historisch taalonderzoek komen bijgevolg school- en brievenboeken, prekenverzamelingen e.d. in aanmerking: geschriften waarvan de letterkundige waarde driekwart eeuw geleden gewoonlijk nul werd geacht. Een voorname plaats kende reeds De Vooyo toe aan de *stichtelijke lectuur*: gebeden, psalmen, bijbel en katechismus¹⁶. Hierna volgde de wereldlijke lectuur. Hij maakte echter geen melding van de overtalrijke *godsdienstpolemische geschriftjes*, die heel lang bijzonder actueel zijn geweest bij het volk.

Verder is al door De Vooyo erkend dat de praktijk van het schrijven weinig invloed heeft vertoond van de voorschriften van de grammatica in de zestiende en een groot deel van de zeventiende eeuw, al gaf hij hiervoor geen tijdsaanduiding op¹⁷. In het Noorden veranderde deze toestand pas na het klaarkomen van de

13. Prof. Dr. C. G. N. de Vooyo, *Geschiedenis van de Nederlandse taal in hoofdstrekkende geschetst*. Derde druk Antwerpen/Groningen, 1943. Pp. 82-84; 103 en 104.

14. De Vooyo, a.w. p. 82, noot (4).

15. De Vooyo, a.w. p. 80, nr. 44.

16. De Vooyo, a.w. p. 82, nr. 46.

17. De Vooyo, a.w. p. 84, alinea 2.

Statenbijbel en na het normerende optreden van De Hubert, Reael, Hooft en Vondel¹⁸.

Dit alles is door Prof. De Vooyo geenszins foutief opgemerkt, al hebben zijn opmerkingen onvoldoende inzicht gegeven in de toenmalige stand van zaken. Maar elders heeft hij een geschiedbeschouwing geboden, die thans verouderd moet heten: „De emigratie van Vlamingen en Brabanders naar de Noordelijke gewesten was een aderlating van intellectuele krachten, *die het Zuiden niet licht te boven kwam...*”¹⁹. Gelukkig heeft hij iets verder geschreven: „De oude cultuur was niet opeens verdreven... Aanvankelijk voelden de Brabanders zich volstrekt niet de minderen...”²⁰. Hierna beschreef hij echter de *verwijding* van de kloof als volgt: „De taal van de uitgeweken Brabanders werd geleidelijk verholandst, ... gemoderniseerd ... ; de taal van de Zuidelijke gewesten was konservatiever, bleef dichter bij de volkstaal...”²¹. Maar in het derde kwart van de zeventiende eeuw bedienen zowel Aernout van Geluwe als de ambtelijke stand van Delft en Leiden zich van een Algemeen Nederlands. De kloof is later ontstaan dan C. G. N. de Vooyo heeft geweten.

Waar dit – later pas verdwenen – Algemeen Nederlands zijn levenskracht vandaan had, is niet precies te zeggen. Factoren als algemene Zuidelijke cultuur, grotere communicatie dan taalhistorici hebben vermoed, algemene richtlijnen voor het onderwijs, vormen gedeeltelijk een verklaring. L. van den Branden zegt in het Besluit op zijn studie *Het streven naar verheerlijking, zuivering en opbouw van het Nederlands in de 16e eeuw*: „(we) menen... het streven in zijn geheel te mogen karakteriseren als een door de Renaissance en het Humanisme geïnspireerde beweging die, steunend op een zekere nationale fierheid, zich tot doel stelde *de volkstaal te cultiveren* en voor elke uiting van kunst en wetenschap geschikt te maken”²². Tevoren had hij wel toegegeven, dat de hervorming de volkstaal op de voorgrond heeft gebracht, maar ja: Luthers invloed in de Nederlanden is al onder de regering van Karel V gefnuikt. Toch moet de bijbelse invloed hebben doorgewerkt. Of hieruit echter het oude algemene Nederlands te verklaren is? Feit is, dat Aernout van Geluwe humanistische invloed heeft ondergaan, al was het een invloed uit de derde of vierde hand²³. Via zijn autodidactische apologetische vorming gaat deze

18. De Vooyo, a.w. idem.

19. De Vooyo, a.w. pp. 103 en 104. Cursivering aangebracht.

20. De Vooyo, a.w. p. 104.

21. De Vooyo, a.w. : idem.

22. Kon. VI. Academie..., Gent, 1956 : p. 298.

23. Voorbeelden volgen verderop. Zie bijvoorbeeld onder : „Vreemde invloeden”.

invloed terug tot op Ulrich von Hutten, Desiderius Erasmus en zelfs Lucianus, alsook op de humanistisch gevormde invloedrijke apologeten van de contrareformatie.

Voor een meer algemene verklaring van het oudere algemene Nederlands moet mogelijk ook rekening worden gehouden met de economische bloei van het Zuiden in de 16e eeuw. De vrije weversstand was er geporteerd voor vrijheid van godsdienst, en deze groep toonde zich ijverig in het lezen van de bijbel, ook onder Filips II en zelfs nog lang daarna. Als weversgezel kwam Aernout van Geluwe onder het Bestand met de bijbel in aanraking te Roeselare.

Indien de taalregelaars in het Noorden en de vele latinisten in het Zuiden – die ook in de landstaal schreven – bij dit prachtige bezit van een al bestaand algemener Nederlands hadden aangesloten, zou de taalkloof tussen Zuid en Noord nooit zulk een grote gaping hebben vertoond in latere eeuwen. Het in de negentiende eeuw opkomende en in A.B.N.-opzicht betreurenswaardige taalparticularisme zou niet nodig zijn geweest, terwijl hierna bijvoorbeeld Herman Teirlinck het niet zo moeilijk zou hebben gehad als A.B.N.-schrijver.

De bedoelde meer conservatieve vorm van Algemeen Nederlands is in de zeventiende eeuw hoofdzakelijk te vinden bij niet-latinistische volkse auteurs, alsook wel bij lagere klerken („bedienden”) in dienst van stad en land. Zo wisselen bijvoorbeeld de „Stad van Gent” en de „Stad Delft” in het midden van de zeventiende eeuw brieven uit over Aernout van Geluwe, die qua taal en stijl niet te sorteren zijn naar plaats van herkomst. Dit is een prestatie geweest waarvoor tegenwoordig misschien niet eens iedere Vlaming te allen tijde durft in te staan.

Deze zelfde historische kwestie kan men nog anders benaderen. Neerlandici en personen uit leidinggevende kringen hebben er in het Zuiden weleens naar gestreefd enige tijd in het Noorden door te brengen om zich met de meer officiële wijze van het A.B.N.-gebruik wat vertrouwder te maken. Dit was in de zeventiende eeuw stellig niet nodig. Het Noorden stond, ook toen nog, eerder onder Zuidelijke invloed.

Na deze opmerkingen over officieel taalgebruik in de zeventiende eeuw keren we terug tot de volkse auteurs van toen en *in casu* tot Aernout van Geluwe. Deze schreef zijn polemische werkjes of pamfletten in een prozataal die tot laat in de achttiende eeuw vlot dienst heeft gedaan in het Zuiden *maar ook in het Noorden*: aldaar namelijk bij katholieken in en om Delft en Leiden, te Haastrecht bij Gouda (alle gelegen in Zuid-Holland);

maar ook in Amsterdam, Utrecht en Amersfoort; verder nog in Zeeuws-Vlaanderen (een Vlaamstalig gebied overigens), op de Zeeuwse eilanden en in het generaliteitsland Noord-Brabant, o.a. in de Meerij, en in het markiezaat van Bergen op Zoom; tenslotte nog in Maastricht. In al deze plaatsen en streken waren Van Geluwe's pamfletten en grotere werken niet alleen in gebruik bij geloofsgenoten maar ook bekend bij tegenstanders: bij predikanten, proponenten en zelfs bij Leidse en Utrechtse predikanten-hoogleraars. Geen van hen heeft een argument tegen Van Geluwe gesmeed uit zijn taalgebruik, ofschoon zij overigens zijn status als autodidact ten aanzien van de klassieke talen, de patristiek en de theologie hevig hebben gecritiseerd. Indien men bedenkt dat toen uit alles en niets de polemische tegenwapenen werden gesmeed, verdient de stilzwijgende aanvaarding van Van Geluwe's taal toch wel enige erkenning.

De volgende uitspraak lijkt me gerechtvaardigd: Zoals er een zeventiende eeuwse volkspoëzie is geweest, die meer volksaardig was dan de officiële renaissancistische poëzie²⁴, zo is er ook, en langer dan men soms heeft gemeend, een *tweevoud in taalgebruik* geweest. Er bestond een meer volksaardige auteurstaal naast een renaissancistische.

Men vergisse zich hierbij niet. Immers niet is bedoeld de volkse kluchtentaal in het Noorden, welke toneeltaal ruim een eeuw zal teren op de taal die Bredero e.a. voor hun stukken hadden gebruikt, zodat men ten onrechte later in deze kluchtentaal de volkstaal van de tweede helft van de zeventiende eeuw willen terugvinden.

De taal van Aernout van Geluwe is een voorbeeld van de volkse auteurstaal in het derde kwart van de zeventiende eeuw. Hierom heeft het zin om zijn taalgebruik nader te bekijken. Ofschoon dit door mij is beproefd volgens een uitgebreid grammaticaal systeem – hoofdzakelijk zoals dit door Prof. Dr. A. Weijnen is aangeboden²⁵ – volgt hier slechts een keus uit het voor de taal van Aernout van Geluwe verrichte onderzoek.

III. DE TAAL VAN AERNOUT VAN GELUWE

1. De taal en de spelling van het werk van Aernout van Geluwe, die hoofdzakelijk in het derde kwart van de zeventiende eeuw schreef, zijn een representatie van de taal en spelling in de eerste

24. Vgl. mijn artikel *Traditionele dichtkunst in de zeventiende eeuw. Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 24, kol. 495-504.

25. Dr. A. Weijnen, *Zeventiende-eeuwse Taal*. Derde druk. Zutphen, 1960.

helft van die eeuw, of anders omschreven : van de taal en spelling in de oudere periode van de goudeneeuwers in het Noorden.

De Zuidnederlandse letterkunde houdt dan nog ongeveer gelijke pas met de Noordnederlandse : driekwart eeuw langer dan men vroeger in de taalwetenschap aannam.

Van Geluwe is een auteur van het Noordelijke én van het Zuidelijke taalgebied. Dit blijkt ook uit zijn taal, welke een voorbeeld is van algemener Nederlands. Deze meer algemene Nederlandse omgangstaal is pas veel later in het Zuiden verloren gegaan en in het Noorden gewijzigd. Dit verlies in het Zuiden is zo hevig geweest dat hiervoor zelfs in de negentiende eeuw – en in sommige opzichten tot in de twintigste eeuw – geen compensatie aanwezig was. Nu nog is het A.B.N. in het Zuiden een zwakkere factor *in de omgang* dan in het Noorden, waar echter thans door voortschrijdende democratisering (welvaartsstaat) *patois*-invloeden werkzaam zijn.

Van Geluwe's spelling is, evenals trouwens zijn taalgebruik – tamelijk consequent. Er komen afwijkingen voor, maar deze zijn vermoedelijk afkomstig van de drukkers van Van Geluwe's pamfletten en werken. Waar hij zijn spelling vandaan heeft, is niet achterhaald. Bepaalde Delftse invloed is niet aanwijsbaar, ook niet die van Petrus Montanus van Delft²⁶. Wel zijn er Zuidnederlandse spellinggewoonten bij Van Geluwe. Hij spelt echter eenvoudiger dan vele tijdgenoten in Zuid en Noord, die óók polemische en godsdienstige literatuur schreven, maar zijn spelling is niet persoonlijk. Merkwaardig is, dat o.a. een pastoor van zijn geboorteplaats in een devotiewerkje was voorgegaan met een gelijksoortige spelling²⁷.

Voor het volgende zijn de taal- en spellingvoorbeelden vooral ontleend aan de *Achthien-jarighe Hollandtsche Reyse*, welke in het vervolg wordt aangeduid met de letter R (= Reyse). Negentig bladzijden proza eruit zijn gebruikt om voorbeelden te verzamelen. De *Voor-Reden* en de poëzie zijn meest buiten beschouwing gelaten, evenals de vele bijbelcitaten, die meest uit de Leuvense bijbel stammen, enige keren uit de Statenvertaling en misschien uit de Bieskensbijbel. Doordat Van Geluwe meer dan eens bijbelplaatsen op vrije wijze weergeeft en verbindt, zou dit bijbelgebruik echter iets kunnen leren over het taalgebruik van deze auteur.

Er komt in het werk van Aernout van Geluwe geen regeltelling voor, zodat deze moest worden aangebracht, vooral omdat de fractuurletter het opzoeken kan bemoeilijken. De regelaanduiding,

26. Zowel Petrus Montanus als Aernout van Geluwe hebben in Den Hoorn bij Delft gewoond. Van Geluwe slechts kort.

27. Philips Caerel van Innis, *Den Lief-Hebber der Zielen*. Brugge, 1627.

gebeurt achter de komma die op de aanduiding van de pagina volgt, bijvoorbeeld : R 16, 7 = Reyse, bladzijde 16, regel 7.

2. *Dialectische invloeden*

Van Geluwe's taal is Zuidnederlands getint, met Vlaamse en ook wel Brabantse invloeden, maar ze is niet echt regionaal. Hij schrijft bijvoorbeeld ou naast bij anderen uw : grouwelijck (R 42, 1). Speciaal Zuidhollandse eigenaardigheden, zoals die bijvoorbeeld door Prof. Weijnen worden vermeld²⁸, schijnen bij hem nergens voor te komen.

Er zijn geen duidelijke Gentse eigenaardigheden. Lievevrouw-Coopman heeft voor zijn *Gents Woordenboek*²⁹ enige werkjes van Aernout van Geluwe geraadpleegd, volgens zijn lijst van geraadpleegde boeken. In het woordenboek zelf echter staat bijna geen pamflet of werk van Van Geluwe als bron vermeld. Dit kan betekenen dat Van Geluwe overeenstemt met andere Gentse auteurs ten aanzien van het behandelde woord. Ook is het mogelijk dat Van Geluwe vrijwel geen Gentse eigenaardigheden in zijn taal vertoont. Hij is geen Gentenaar maar een West-Vlaming, die bovendien door zijn „verhollandsing” – en later door het rondtrekken in de Zuidelijke Nederlanden – een algemener taal heeft leren hanteren. Het fichesmateriaal van Lievevrouw-Coopman is verspreid geraakt. Een gedeelte ervan, berustend bij de Universiteit van Gent en welk niet is gebruikt voor het woordenboek, vermeldt nergens Van Geluwe³⁰.

De taal van Aernout van Geluwe is niet specifiek Ardoois, Delfts of Gents maar is een algemener Nederlands.

3. *Andere invloeden*

In de Republiek vermindert in de twintiger jaren van de zeventiende eeuw de oude rederijkersinvloed op de taal. In de Zuidelijke Nederlanden blijft hiervan ruimere invloed aanwezig. Aldus is ook bij Van Geluwe het geval, het sterkst in zijn poëzie³¹, maar ook enigszins in zijn proza. Het gebruik van „Françoysche” woorden kan hiervoor illustratief heten, waarom een aantal verderop is opgenomen onder de *Vreemde invloeden*. Ook schrijft Van Geluwe soms nog de opvallende sjwa-loze vorm van het adjectief,

28. A. Weynen, a.w. § 2, p. 10, alinea 1.

29. Lodewijk Lievevrouw-Coopman, *Gents Woordenboek* (2 dln.). Kon. Vl. Academie voor Taal- en Letterkunde. Gent 1950/1951.

30. Dit gedeelte berust aldaar op het Seminarie voor Volkskunde. Mijn dank aan Dr. R. Haeseryn, die me in de gelegenheid stelde het te raadplegen.

31. Zie het in aantekening 24 genoemde artikel.

maar het achtergeplaatste adjectief komt zelfs in zijn poëzie slechts zelden voor: om sijnen hoogh-moet vals (R 99 (Lof-Dicht), vs. 25, eindrijm).

4. Nadere beschouwing van de spelling

In *Den Uystersten Wille*³², welk geschrift zijn enige niet-polemische maar stichtelijke prozaverhandeling is, komen de meeste afwijkingen voor. Het werkje is particulier „Ghedruckt voor Arnout van Geluwe”. Zetter of corrector schijnt nogal invloed te hebben uitgeoefend. A. Weijnen vermeldt, in zijn hulpsboek voor de studie van het zeventiende-eeuws, bepaalde meer individuele spellingtrekken, waarvoor ook voorbeelden zijn te vinden in Van Geluwe's *Reyse*:

– (X) in W E³³ gespeld als -ch: bedroch (R 29, 14); en in W M tussen vocalen wel als -cch-: belacchens weerdigh (R 40, 13).

– De open a wordt door hem steeds gespeld als ae. Deze spelling blijft in België echter algemeen tot in de negentiende eeuw en is toen pas na zeer hevige tegenstand verdwenen. Soms schrijft Van Geluwe: vaeder, vaederlyck (R, Voor-Reden (8^v), 20; id. (7^v), 19); maar steeds: martelaren (R 83, 23; 84, 1).

– Dikwijls komt in W E fonetische spelling voor: cieraet (soms onder invloed van singulare tantum waarschijnlijk) (R 36, 11 en 14 bijvoorbeeld). Verder nog: gheconfronteert (R 91, 16/17) en: Komt ghy soo sterck ghewapent? (Opdracht van *Reyse*).

– Bij andere woorden (meest met pluralismogelijkheid, maar ook bijvoorbeeld in: Enghelandt (R 16, 23)) wordt een t achter de d in W E gevoegd. Hierbij is invloed van de Statenvertaling mogelijk³⁴.

– In open lettergreep wordt geschreven:

ae: die ... waeren (R 17, 5); oo: onnoosel (R 60, 21); ee: Sweeden (R 16, 25); u: superstitie (R 18, 25) en: nu (R 26, 33). Echter schrijft hij ook: turf-schueren (R 28, 26) en: creatueren (in zijn poëzie), beide volgens de regel van de gelijkvormigheid. Maar hiernaast komt voor: creaturen (61, 22).

Van Geluwe vertoont in zijn spelling in open lettergrepen eerder overeenkomst met Vondel dan met Hooft.

– Voor bepaalde medeklinkers is er conservatieve spelling. De

32. *Den uystersten wile Oft Laeste Testament, Gemaect door Arnout van Geluwe, onghestudeerden Vlaemschen boer, Gheboortigh tot Herdoye by Tielt in Vlaender...* – Gedruckt voor Arnout van Geluwe tot Gent in d'ou Burg. 1661.

33. W E = wordeinde; W M = woordmidden; W B = woordbeging.

34. F. L. Zwaan, *Uit de geschiedenis der Nederlandsche Spraakkunst*, Groningen, 1939, p. 204, boven.

ck blijft gehandhaafd : coninck (R 38, 4). De h komt ook tussen medeklinkers voor : throon (R 49, 28). In W E kan dt staan : behalve het al vermelde „Enghelandt” ook bijvoorbeeld in : verscheydentheydt (R 16, 32). Verder spelt hij qu in : quaedt (R 80, 14), en x in : Saxen (R 16, 25).

In dit alles is er overeenstemming met o.a. Huygens, Cats en Van Borsselen, die eveneens een meer conservatieve spelling hanteerden³⁵.

– Van twee opeenvolgende h's wordt er een weggelaten : neerstigheydt (R 58, 7), behalve bij het afbreken op gereleinde : saligh-//heydt (R 53, 29/30).

– au wordt misschien gespeld onder Franse invloed, naast bij anderen ou : al hun fauten (R 42, 32). Ofschoon op deze plaats het Franse *par* eraan voorafgaat, is oo-uitspraak toch niet waarschijnlijk in „fauten”.

– Slechts zelden komt ye voor naast ie : vyer (R 39, 14).

– Een enkele keer staat de spelling oy voor ooi : verstroyt (R 39, 28)³⁶.

Voor de hierboven behandelde individuele trekken in Van Geluwe's spelling valt niet eens een consequent gebruik te constateren. Bij Van Geluwe overheersen tal van algemene trekken van de zeventiendeëeuwse spellinggewoonten, waarom hiervan nu een aantal volgt.

– De e treedt nog als verlengingsteken op. Bij de u vóór r : Turf-schueren ; creatueren. Bij de a : gaen (R 45, 14), verlaeten (R 44, 18).

– Ook fungeert de y als verlengingsteken, namelijk van a in : hayren cleeren (R 53, 8) : van o in : Moysis (R 36, 33). Echter kan het teken hier ook een halfvocaal in lange diftong representeren, onder invloed wellicht van het Franse „Moïse”.

– De vorm ng in „Spangien” (R 90, 2) dient misschien als meer velare nasaal te worden geïnterpreteerd, en idem bij : den Prince van Orangien (R 83, 6). A. Weijnen oppert dat „Spagnen” en „Spagnien” misschien palatale nasaal voorstellen³⁷.

– De gewoonte om in syllabebegin vóór vocalen met stemhebbende z de zachte spirant aan te geven met gespelde s komt ook bij Van Geluwe voor : gheseydt (R 79, 4) en : sy seylen soo wijt (R 78, 20). Als hulpwerkwoord spelt hij echter : zijn (R 79, 23).

– De -ss- komt voor, mogelijk ter verduidelijking van gewenste stemloze uitspraak : gessel (R 29, 2) en : herssen-loose (R 34,

35. Cf. A. Weynen, a.w. § 4, p. 13, onder.

36. Cf. A. Weynen, a.w. §§ 18 en 39.

37. Cf. A. Weynen, a.w. § 5, p. 15.

13), maar naast het tweede voorbeeld komt in poëzie ook voor : hersen-loose.

– De pronomina personalia met tegenwoordige ij-spelling schrijft Van Geluwe met y : hy (R 57, 5), wy (R 38, 17), sy (R 39, 17).

– Onze ei wordt ey gespeld : Ende daernaer seydt hy / dat de Heydenen zijn ghekomen... (R 36, 5).

5. *Scheiding van de woorden*

Als zo dikwijls in de zeventiende eeuw heerst bij Van Geluwe verwarring ten aanzien van het al dan niet aaneenschrijven van woorden³⁸. In samenstellingen gebruikt hij als zovele anderen³⁹ graag een koppelteken : op-spraecke (R 28, 17), lof-prijs-baerlijcksten (R 46, 19). Maar ook wordt een samenstelling weleens gesplitst en staan de delen ervan gescheiden geschreven : „tuyt wendigh (R 65, 21). De proclise welke dit voorbeeld vertoont, komt evenals enclise vaak voor : ick hebber wel hondert ghekent (R 55, 21) ; ofter (= of 't er) (R 41, 9) ; en alst ghebeurt (R 41, 9) ; datter (R 14, 33) ; Oock en moetent gheen Gheusen Kercken gheweest zijn (R 36, 9 ; ende verkoopense wederom (R 29, 12) ; ende onder-tusschen ist al valsheyt en bedroch (R 29, 14) ; inder eeuwigheydt (R 30, 13) ; Maer ten blijckt niet (R 47, 8) ; ick houdt alleen met Nicolaes Bijskens Bijbelken (R 19, 23)⁴⁰.

Ten overvloede zij nog opgemerkt dat ook bij Aernout van Geluwe het tremagebruik niet voorkomt : Israel (R 36, 36), privilegiën (R 21, 28) en : ceremonien (R 32, 21).

6. *De uitspraak*

Ten aanzien van de uitspraak in het verleden dient men bij een historisch onderzoek grote reserve in acht te nemen. Er is daarom lang niet zover gegaan als in de registratie door A. Weynen is gebeurd. Hierom volgens slechts enige opmerkingen.

– Van de Delftse monoftongische uitspraak⁴¹ blijkt niets bij Van Geluwe. De spelling ij is bij hem ook wel aanduiding voor ie : Nicolaes Bijskens Bijbelken (R 19, 23). In de schrijfwijzen voor het pronomen personale komt het klankteken voor zonder puntjes (als ypsilon) : wy, ghy, hy, sy, my. De conclusie hieruit blijft onzeker. Heeft men hier te doen met een monoftong of met

38. C. G. N. de Vooy, a.w. Nr. 35. – A. Weynen, a.w. §§ 7^a, 10 en 37.

39. Bijvoorbeeld Ampzing, Hooft, De Brune. – Zie A. Weynen, a.w. § 7^a, p. 19.

40. In een Vlaams pedagogisch tijdschrift stuitte ik op de afkorting : t.t.z. Deze stond voor : 'ijs te zeggen.

41. A. Weynen, a.w. § 8, p. 20.

een diftong, of met een „monoftongische diftong” zoals men die thans nog wel in Vlaanderen kan horen ?

– De Delftse gesloten oe vóór dentalen wordt bij Van Geluwe niet aangetroffen⁴². Hij spelt de oe-klank niet met ou : voor-noemde (R 38, 8) ; Vlaemsche Boeren (R 38, 29).

– Wat de kleur van de als e of ee gespelde vocaal in enclitica betreft, zou voor de volkstaal in Holland de sjwa-uitspraak kunnen worden aangenomen, bijvoorbeeld in ontkenning. Bij Van Geluwe bijvoorbeeld in : want ten wort hen van onse eerweerdighe Pastoren niet gheleert... (R 58, 23). Maar A. Weijnen ontkent, dat men het bestaan van deze uitspraak afdoende heeft bewezen⁴³.

– Aansluitend bij de sjwa-behandeling kan de elisie worden genoemd. Het afkappingsteken (de apostrof) waarmede elisie terwille van metrum bijvoorbeeld door Hooft en Bredero wordt aangegeven, komt ook bij Van Geluwe voor in zijn proza : Maer nu argumenter' ick aldus... (R 66, 36) ; d'afgodische (R 80, 15) ; En schryft het ghen' niet waer en is (Tweede disputatie, 171)⁴⁴.

– Bekend is, dat de h in de uitspraak in sommige streken van Nederland, alsook in Vlaanderen, fonetisch en fonologisch zwak kan staan. Dit is een enkele keer duidelijk het geval bij Van Geluwe : Hardoye⁴⁵ (voor zijn geboorteplaats Ardooye).

– Over de uitspraak van het suffix -lijk valt méér op te merken. Voor het Zuiden is betoonde uitspraak hiervan aan te nemen⁴⁶. Deze is ook tegenwoordig nog wel aanwezig in het Vlaams. Misschien was de zeventiende eeuwse lijk-uitspraak monoftongisch getint, zoals nu nog wel in Vlaanderen voorkomt. Betoning lijkt niet onmogelijk in : soo gheleerdelijcken ende treffelijcken (R 63, 4), ofschoon Remco Campert met de schrijfwijze „vurrukulluk” in een boektitel heeft laten zien hoe thans nog sjwa(?)-ophoping mogelijk is. Bij Van Geluwe kan echter het gebruik van de gepunte ij wijzen op níet-sjwa-uitspraak. Indien dit zo is, zou dit ook

42. Idem, § 9, p. 21, regel 6. En : A. C. Crena de Jongh : G. C. van Santen's *Lichte Wigger en Snappende Siitgen*. Assen, 1959. Pp. 46 en 47.

43. Idem, § 10^a, p. 23, alinea 2.

44. *De Tweede Disputatie Tusschen Hermannus Tegularius gepretendeert Ghereformeer: Predicant van Delft in Hollandt, ende Arnould van Geluwe vlaemschen boer, woonende tot Ghendt inde Servaenstraet recht over het Clooster van S. Iorisfranck... T'Antwerpen, by de VVeduwe van I. Cnobbaert. M.DC.XLIX.*

Bijna al de werken van Van Geluwe zijn in duodecimoformaat uitgegeven. Dit geldt volledig voor de in dit artikel gebruikte werkjes, zoals bijvoorbeeld de REYSE en HET MASSCHER, alsook het in de volgende aantekening vermelde werkje.

45. *Den Gheestelijcken Jaegher Van Sampsons vossen, Inhoudende hondert ende vijftich Catholijcke Vraeghen | in 't licht gegeven | alle nieu gesinde Predicanten uyt liefden tot vriendelick be-antwoordinghe voorghestelt. Door eenen Vlaemschen Boer ghebooren tot Hardoye, Met Naeme Arnout van Ghelewe... Te Ghendt, Ghe-druckt by Baudewyn vanden Berghe, inde Ghelmtunte, 1648.*

46. A. Weijnen, a.w. § 13, eind.

kunnen gelden voor de pronomina possessiva, in tegenstelling tot de pronomina personalia (hy, wy) : In sijn loffelijck memori-boeck (R 64, 26). Maar voor een adjectief als „Apostolijcke” kan evengoed volledige ie-uitspraak in Vlaanderen worden verondersteld : ghelijck-formigh d'Apostolijcke Kercke (R 36, 38). Dit tegenwoordig op niet-geaccentueerd -ische- eindigende adjectief heeft hier fortis-accent op -lijcke.

Dit suffix komt zowel in adjectivisch als in adverbiaal gebruik voor bij Van Geluwe. Adjectivisch gebruik van -lijck in predicatieve positie is voorhanden in : dat ick hen sighbarelijck hadde (R 61, 36). Adverbiaal gebruik is aanwezig in : En konnen ons Geusen⁴⁷ niet treffelijck argumenteren ? (R 59, 23) ; Daer be-neffens en soude Godt den af-godischen-beelden-dienst soo straffelijck niet verboden hebben / ... (R 80, 33). Als laatste opmerking zij erop gewezen dat er vóór -lijck vaak een overgangsklank voorkomt : eereijckelie lieden (R 90, 33/34).

Over de klinkers vallen nog enige verdere opmerkingen te maken op grond van bij Van Geluwe voorhanden materiaal, en wel eerst over de verkorting van klinkers. In het zeventiendeëeuws komen korte vocalen soms voor waar tegenwoordig een lange vocaal staat : goddinne (R 51, 35), af-godderijen (R 78, 32), maar : d'afgodische (R 80, 15). Niet met korte vocaal maar waarschijnlijk met dialectische kleur moet de volgende schrijfwijze worden geïnterpreteerd : haese-notjes (R 28, 3). Natuurlijk is er wel een korte vocaal aanwezig bij zogenaamde geminaatspelling : beneffens (R 22, 12), effen (R 44, 27), welk laatste woord al erg Hollands aandoet.

- Rekking van klinker treedt op voor r + consonant in : voorderen (R 53, 13), waarnaast het door A. Weynen vermelde „vorderen” dient te worden genoemd⁴⁸. Van Geluwe schrijft „aermoede” (R 53, 10) naast : armoede (R 14, 2). Misschien verdient het vermelding dat dergelijke rekkingen tegenwoordig nog typisch zijn voor de Hollandse streek waar Van Geluwe in de veertiger jaren van de zeventiende eeuw had rondgetrokken en gedisputeerd, en dat deze rekking o.a. zeer typisch Leids is, waar hij als disputant ook wel kwam.

- Mede in verband met rekking kunnen hier nog enige verdere opmerkingen volgen over de kleurloze vocaal, en wel dit keer over de plaats van voorkomen en van ontstaan. De sjwa komt voor indien er in het volgende voorbeeld sprake is van zwakbetoonde syllabe : onpertydigh (R 48, 14). Stellig is dit het geval in : dat

47. De term „Geusen” is nog zeer lang in het Zuidnederlands woordgebruik aanwezig gebleven.

48. A. Weynen, a.w. § 61, p. 59.

wel is versien met vyer (R 39, 14), en in : onversienelijck (R 38, 27).

– Als overgangsklank komt de kleurloze vocaal in verschillende situaties voor bij Van Geluwe, bijvoorbeeld tussen l + consonant in : willekom (R 18, 17), en misschien ook in : treffelijck (R 59, 23), en : straffelijck (R 80, 33), en in : al de argeliste... disputanten (R 92, 21/22). Maar slechts schijnbaar is dit het geval in : hunnen weerelijcke (= wereldlijke) policie (= gedragslijn) (R 16, 6).

– Andere gevallen van kleurloze vocaal zijn nog voor eerst -e voor u in : in hen soet-geurigh Vaderlandt en huys (R, Voor-Reden, p. † † 4, r. 21), welke uitdrukking herinnert aan „La Douce France”. Ook staat deze kleurloze e in W E van substantieven : Andtwoorde (sg.) (R 10, iii. Cap. r. 7) ; Van waer is doch de komste (Masscher 2, 19)⁴⁹. Vanzelfsprekend komt deze e voor in W E van adverbia : verre (R 4, 33), luyde (R 21, 4). Eveneens op dezelfde plaats bij preposities : omme (Masscher 2, 20). Ook nog is deze e genoteerd in W E van de onvoltooid verleden tijds-vorm van het werkwoord : die groote armoede in haer kinderbedde lede (R 14, 2). Tot slot wordt erop gewezen dat e staat voor nasale -en in : recontreren (R 79, 5).

Over het accent valt eveneens in concrete gevallen iets te concluderen. Zo wijst de spelling „Sinte Laureyns” (R 31, 19) op eindaccent. Waarschijnlijk kan uit deze schrijfwijze echter nog iets meer worden afgeleid. De tegenwoordige Zuidnederlandse euitspraak is een diftong die de staatsburgerlijke Nederlander nogal monoftongisch lijkt. Indien dit heeft gegolden voor de uitspraak door Van Geluwe, dan zou hij deze heiligenaam ongeveer hebben uitgesproken als „Sinte Lauréns”, dat wil zeggen : met eindaccent, monoftongisch en wellicht ook nog... nasaal !

In de zin kon het accent naar achter verschuiven als het zelfstandig werkwoord naar achter wordt verplaatst : Dat ick hier segghe / sal ick houden staen (R 67, 7/8). Natuurlijk is hieraan ook een syntactische kwestie verbonden.

– Voorbeelden van contrastaccent staan in de volgende argumentatie : „Ten 2. soo doen ons Ghereformeerde duysendt-mael meerder afgoderije als dat wy Catholijcke doen : want wy en

49. Den afghetrocken Masscher Van Het Vermomdt Ghereformeerdt Louster VVoordt Godes, VVaer onder dat ghevonden zijn 188. merckelijcke trouwveloosse mis-slaghen, die de Staeten Bijbel-Oversetters begaen hebben, bestaende in 't af en toe-doen, verkorten en verlanghen van Godes VVoordt, ende hoe sy daer 9391. nieuwe menschelijcke verdichte vwoorden tusschen inghesaeyt hebben, klaer ten toon ghestelt op het tooneel des vvereldts Door Arnoudt Van Geluvve Vlaemschen Boer... T'Antwerpen, By de VVeduvve van Jan Cnobbaert, M.DC.LII.

houden maer ghedachtenisse van het dierbaer lijden CHRISTI, ende consequentelijck soo is CHRISTUS onsen Afgodt / volgens hun eyghen segghens : maer sy houden de beelden vanden Prince van Orangien tot sijn ghedachtenisse : ergo soo is den Prince hun Afgodt". In dit fragmentje krijgt vooral sy een fortis-accent.

– Bij „Aen-bidden”, als scheidbaar samengesteld werkwoord, zal het accent vooraan hebben gelegen, dus op „aen-” : Ghy bidt... de beelden aen (R 59, 11/12 en id., 23).

– We hebben al het woord „Pastoren” (r.-k. zielzorgers) ontmoet (R 58, 24). In dit meervoud zal het accent op de tweede lettergreep hebben gelegen, als in het Latijn. Dit is anders in het tegenwoordig Vlaamse meervoud : (onder-)pásters.

In de uitspraak treedt vooral bij medeklinkers assimilatie op. Bij Van Geluwe wordt gs tot s in : Confessie van Ausborgh (R 19, 18), en in het adjectief „Heydel-bersschen” (R 19, 20). Bij hem wordt ook ldl tot (e +) l in het al vermelde : hunne weerelijcke policie.

– Apocope (syncope) door het wegvallen van t-spelling in de verbinding met -baer komt voor in : sighbaer (R 61, 33).

– Epenthesis van p is aanwezig in : Sampsons vossen... (*Den Gheestelijcken Jaegher*, Titelblad)⁴⁵, en van t in : gantschen (adjectief) (R 51, 27). Soms komt dit ook vóór -loos voor : leventloose beelden (R 79, 21), wat misschien als volkse contaminatie kan worden verklaard. Hiernaast heeft Van Geluwe nog : levenloose (R 85).

Echter geen epenthesis maar handhaving van de oude vorm is bewaard in „punct” naast Latijns *punctum* (*Masscher*, 2)⁴⁶. Werkelijk frequent is de epenthesis van d⁵⁰. In Delftse documenten komt voor : „Aernout van Geelhout, lindewever” naast „Arent Leunisz van Geel, linnenwever”. Een ander voorbeeld is „onversiendelijck” (R 38, 27), waarin echter contaminerende invloed aanwezig kan zijn van het participium presentis. De d-epenthesis is werkelijk veelvuldig, zodat er hier geen plaatsruimte voor is ; vooral zijn er vele verbindingen met alder-, zoals in : d'aldergrootste (R 46, 12). Merkwaardig echter is : d'onghestuynde zee (*Den Cath. Echo* II, vs. 13)⁵¹. Daarentegen staat nog zonder d-invoeging het werkwoord : gheschien (R 16, 10).

– Paragoge van t komt voor in „ghepeupelt” (R 39, 22), dat

50. C. G. N. de Vooy, a.w. (Vijfde druk), Nr. 98.

51. *Catbolijcken Echo, Ofte VVaeren Gendtschen VVeder-galm, Teghen de valsche opvverpende stemme van onse daghelijcksche over-komende ghepretendeerde ghereformeerde. Door een kort verhael vat ghepasseert is in een vlaemsche reise van drie overkomende Hollantsche vrienden... door Arnoudt Van Geluue...* (II. Deel.) 'T Antwerpen, By de Weduwe van Ian Cnobbaert, M.DC.II. – Verschillende keren herdrukt. Het laatst zelfs nog in 1781 bij : J.-B. Carstiaenssens. Antwerpen.

misschien is ontstaan naar analogie van „ghevleughelt” en „ghe-diert”.

– Procope van de h (als fonologisch zwakke klank) komt voor in : eerlijck verciert (R 21, 26), en in : waer door hy nu oock ver-eerelijckt is met de Croone der glorien (R, Voor-Reden (11^v, 2)).

– Door dezelfde oorzaak kan ook prothesis van h plaatsvinden, zoals is vermeld voor „Hardoye”.

Behalve in het geijkte kader van de grammatische figuren zijn er nog andere opmerkingen te maken over medeklinkers in het taalmateriaal van Aernout van Geluwe. Zijn „doch” in „Van waer is doch de komste” (*Masscher* 2, 4) vertegenwoordigt de Vlaamse voorkeur naast de variant „toch”.

– In W E verschijnt soms nog naast elders ngk : Jongheydt (R 76, 25), naast : jongkheydt (R 5, 7). Hiernaast komen nog voor : aen-hanck (R 49, 36), Coninck (R 38, 4) en nog meer gevallen. Bekend is, dat de Statenvertaling de nk pas vermijdt vanaf de tweede druk, die eerst in 1657 van de pers kwam. Hier blijken Van Geluwe's taal en spelling de conservatieve vorm van de eerste helft van de zeventiende eeuw – zowel in Noord als in Zuid – te vertegenwoordigen.

– Het tegenwoordige schrijftaalwoord „spoeden” staat bij Van Geluwe met een j-klank in : dat sy hen soo spoeyden (R 23, 26).

– Hij schrijft (en sprak dus waarschijnlijk ook) -uw waar tegenwoordig in de volgende naam alleen een w wordt uitgesproken : Jesuwitschen duyvel (R 11, 29). Een w als duidelijke overgangsklank wordt door Van Geluwe gehonoreerd met w-spelling in : arguweren (R 28, 33), welk woord tegenwoordig als „argueren” zou worden gespeld. Men vergelijkte slechts met „instrueren”. Het woord „arguweren” is thans nog bekend in Brabants dialect en daar betekent het nu : kibbelen, ruziën. Van Geluwe gebruikte de term echter naast het synoniem „argumenteren”.

– t kan ts (affricaat) representeren, omdat ook ts-spelling voorkomt : Voetsius (*Sampsons vossen* 197)⁵², naast : Voetius.

7. Het werkwoord

Als eerste onderwerp van de morfologie kan het werkwoord aan de orde worden gesteld, waarbij slechts iets over zwakke en sterke vervoeging, over tijden en wijzen zal worden opgemerkt.

– Zwak bij Van Geluwe is : beweeght (R 80, 10) : om dat wy beweeght souden worden tot...

52. A. van Geluwe, *Den Gheestelijken Jaegher van Sampsons vossen...* Gent, 1648. P. 197. (Voor de volledige titel van dit werk zie noot 45.)

– Onregelmatig: ghebooght (R 46, 18), bij het werkwoord: buyghen (R 46, 23).

– Wat het werkwoord met *i*, gevolgd door gedekte nasaal betreft, heeft bijvoorbeeld „beginnen” een preteritum met *t/d* in: begost (R 19, 33); begoste (R 37, 31); begonden (R 37, 1).

– „werden” is infinitief bij Van Geluwe in bijvoorbeeld: om van reyne ooren ghehoort te werden (R 27, 27). Als onvoltooid verleden tijd staat hiernaast dan: wierden (R 80, 17), en in: Daer door wierde ick krachtelijcken beweeght (R 22, 29).

– „heeten” heeft preteritum met *-ie-* in bijvoorbeeld: hy hiet my... willekom (R 18, 17).

– „Lachen” heeft preteritum met *-oe-*: Als nu den Coninck sagh dat hy loech / ...

– Een zwakke verleden-tijdsvorm met *-e-* na *stam-t* en vóór buigingsuffix komt voor in bijvoorbeeld: aen-tasteden (R 27, 23).

– Transitief en bedrijvend gebruik van het werkwoord „scheiden” (wettelijke huwelijksontbinding) vertoont het volgende voorbeeld: daerom scheidten sy soo licht Man ende Vrouwe van malkanderen (R 54, 36).

– „willen” komt met *-t* voor in o.t.t. 3e persoon enkelvoud⁵³: Maer wilt sy weten wat, ... (R 41, 32).

– Bij „kunnen” is plaatsing mogelijk vóór zelfstandig werkwoord, in vragende hoofdzinswoordorde: Soude-men wel kunnen grouwelijcker ende onbeschaemder Godts-laster uyt den grond van de helle putten als dese? (R 56, 30/31).

– Hetzelfde geldt voor „kosten”: ick... vraeghde hen allegaeder / of sy kosten bewijzen het oorspronkelijk beghinsel met de successive afkomst van hun Kercken-dienaers (R 19, 35).

– Mogelijk is er Hollandse invloed aanwezig in de verwarring van „kunnen” (kunnen) met „kennen”: die noch qualijck hunnen a/b/c ofte Grammatica kunnen / ... (R 40, 27).

– De vorm „docht” (R 41, 21) komt voor naast bij anderen „dacht”. Ook als: dochte R 39, 22).

– Opvallend voor een Zuidnederlander lijkt misschien de vorm „seydt” in: Dit seydt (o.t.t.) Christus selfs (R 44, 35). Deze vorm is ook bij Heinsius genoteerd⁵⁴. Van Geluwe gebruikt het hierbij passende participium preteriti: Ick hebbe gheseydt (R 26, 14).

– Het tegenwoordig toenemend gebruik van het imperfectum voor het perfectum (welk gebruik wel als na-oorlogs anglicisme is betiteld) schijnt oudere rechten te kunnen doen gelden, gezien het volgende voorbeeld: (Het VII. Capittel. Daer in dat bewesen

53. A. Weynen, a.w. § 89, p. 82.

54. Idem, § 44, p. 42.

wordt hoe cleene eere dat de Gheusen aen den almoghenden Godt ende sijnen wonder-baerlijcken alder-heylichsten Naem bewijsen.) Dat *gaf* my oock eenen krachtighen ende stercken spoor-slagh om wederom te keeren tot de eenighe waerachtighe Bruydt CHRISTI... (R 46).

– Het werkwoord „dorsten”, dat thans vooral in ontkenning in gebruik is, komt zonder deze ontkenning voor in : ende dat dorsten sy wel openbaer ... leeren (R 51, 4), wat ook in volkstaal thans nog niet ongewoon schijnt te zijn.

– Over de verhouding van de aantallen sterke en zwakke werkwoorden in het werk van Aernout van Geluwe kan het volgende worden opgemerkt. De frequentie van het gebruik van sterke werkwoorden is nagegaan voor tien bladzijden uit de Reyse : bladzijde 1 tot en met 10. De bladzijden (duodecimoformaat) tellen meestal 36 regels, met zeven tot acht woorden per regel. In dit stuk proza is honderd keer een duidelijk sterk werkwoord gebruikt tegen 101 keer een zwak werkwoord. Indien hieruit een conclusie kan worden getrokken, zou men moeten zeggen dat bij Van Geluwe het gebruik van het sterke werkwoord gelijk frequent is aan dat van het zwakke werkwoord.

Van de sterke werkwoorden in dit stuk zijn er 44 enkelvoudig, dus niet samengesteld en zonder affix. 63 zwakke werkwoorden zijn eveneens enkelvoudig. Dit is een duidelijk verschil in frequentie. Rederijkerachtige samensmedingen zijn in deze twee honderd werkwoorden niet geliefd. Enige keren komen ze voor in Van Geluwe's poëzie, waarbij men dan opeens een overeenkomst ziet met dergelijke samensmedingen bij de dichter Spiegel.

8. *De zogenaamde nominatief-n als functieverschijnsel*

De nominatief-n komt vooral voor bij lidwoorden en voornaamwoorden, maar ook wel bij adjectieven. Er is hier geen sprake van casusaanduiding, maar wel natuurlijk van genusaanduiding. Deze n treedt als regel op vóór klinkers en vóór bepaalde medeklinkers : d, t, b en r⁵⁵. Vanuit tegenwoordig standpunt beschouwd, en vanuit het A.B.N., is deze zogenaamde nominatief-n een dialectverschijnsel. Traditioneel echter kon deze n algemeen en in alle gevallen bij mannelijke substantieven worden geschreven. Van Geluwe gebruikt deze n in de genoemde posities, maar ook overigens wel, bijvoorbeeld voor de v : Arnout van Geluwe, *gheseydt den Vlaemschen Boer...* (op titelbladen). Eveneens vóór s in : Jae

55. Cf. De Vooy, a.w. Nr. 26, pp. 65 en 72 (alinea 2 v.o.). *Schönfeld's Historische Grammatica van Het Nederlands. Vijfde druk. Verzorgd door Prof. Dr. A. Van Loey, m. medew. v Dr. M. Schönfeld.* § 84, p. 116.

mynen sone en sal hem soo licht niet laeten verleyden (R, Voor-Reden (7^r), 10). Hier vermoedelijk met n omdat „mijne sone” zo „vrouwelijk” stond. Maar ook Aernout van Geluwe gebruikt overigens „myne” voor het masculinum, naast „mijn” voor het femininum.

- Van Geluwe schrijft n vóór sch: Ende als den schoonen op-ghehanghen ... prijs van 't Rijck der Hemelen te winnen is... (R (11^r), 28).

Prof. Dr. C. G. N. de Vooy's heeft opgemerkt, dat Jacob Cats de nominatief-n als Zeeuw niet heeft prijsgegeven, en dat Constan-tijn Huygens, als Brabander van familie-afkomst, de veroordeling van de nominatief-n (bijvoorbeeld door de Statenbijbel) nooit heeft goedgekeurd. Trouwens ook in de Statenbijbel is de nomina-tief-n niet geheel weggewerkt⁵⁶.

H. M. Hermkens heeft de gevallen met -n gerubriceerd in het Antwerps van de „Trijntje Cornelis” van Huygens⁵⁷. Prof. Dr. Jac. van Ginneken heeft in zijn colleges aandacht geschonken aan de nominatief-n, welke hij echter zag als casusverschijnsel, wat tegenspraak heeft uitgelokt.

Een werkje als de *Reyse* van Aernout van Geluwe biedt voldoende materiaal om dit verschijnsel voor deze auteur in kaart te brengen: naar erop volgende klanken, en naar woordsoorten. Maar een nieuw, ander resultaat valt hiervan niet te verwachten.

Dit n-verschijnsel is de „Vlaamse nominatief” genoemd door Jos. Alberdingk Thijm in zijn Vondeluitgave⁵⁸. In een noot bij vers 1139 van de „Bespiegelingen van God en Godsdienst” schrijft hij: „1139. Een gedroomden niet: niet wordt hier niet alleen manl. gebezigd, maar zelfs in den Vlaamschen nomin. gesteld.”

Prof. De Vooy's formuleert het verschijnsel weer anders, maar ook misleidend, als hij schrijft: „In Zuidelijke gewesten is de *accusatief* d e n tot nominatief geworden”, waarna hij naar ver-scheidene idiotica verwijst⁵⁹.

Het gebruik van „enen” in de nominatief schijnt door De Vooy's meer Zuidnederlands te worden geacht⁶⁰. Hij wijst erop dat Roemer Visscher deze vorm niet heeft. In ieder geval komt bij de Zuidnederlander (met Hollandse inslag) Van Geluwe „enen” in de nominatief voor: „hoe dat de Catholijcke in de Geusen Landen woonen? Ghelijck eenen voghel die inder muyte sit” (R 15, 10);

56. C. G. N. de Vooy's, *Geschiedenis*³, pp. 86, 88 en 97.

57. *Uit de School van Michels*. Nijmegen, 1958. P. 118, I, 1.

58. Bedoeld is de Alberdingk Thijm-Unger-uitgave van *Joost van de Vondels Dichtwerken*. En wel: Deel 10 (over de periode 1660-1663), blz. 188. Noot bij vers 1139.

59. C. G. N. de Vooy's, *Nederlandse Spraakkunst*⁸, Nr. 29, p. 72, alinea 2.

60. De Vooy's, a.w. Idem, alinea 2 van onder.

„soo quam hem eenen leughenachtighen Propheet in 't ghemoet" (R (9^r), 2); „ghelijck eenen visch den haeck in slockt (R (8^r), 19). In deze Voorrede schrijft hij ook: „In 't vierde boeck der Coninghen / Capittel vier / wast eenen dieren tijdt" (R (9^r), 31), maar daarnaast schrijft hij meer Hollands: daer Godt een vyandt af is (R (9^r), 25). Ook bij zelfstandig gebruik komt bij hem „enen" voor: „Den eenen roept: ... Den anderen seght: ..." (R 11, 30/32).

Omdat Aernout van Geluwe een in het Noorden gevormde Zuidelijke auteur is, is het niet zeker of hier alleen van een zuidelijk gebruik sprake moet zijn, ofschoon ook Delft zijn Vlaamse „kolonie" kende, wat blijkt uit Van Geluwe's beide Vlaamse huwelijken en uit de keus van zijn vrienden. Maar er blijft hier in het algemeen onzekerheid heersen, waarop Prof. De Vooy's heeft gewezen⁶¹. Bovendien kan bij een volkstaal auteur of *self-made-man*, als Van Geluwe was, zijn syncretisme tevens in overeenstemming zijn met wat de volkstaal in alle gewesten nog vertoonde. Wel moet er nog eens op gewezen worden, dat hij blijkbaar geen rechtstreekse invloed heeft ondergaan van de in de tweede helft van de zeventiende eeuw veldwinnende renaissance-grammatica.

Bij de voornaamwoorden met nominatief-n komt zelden „mijnen" voor: Jae mijnen sone en sal hem soo licht niet laeten verleyden (R (7^r), 10). Het gewone is hier „mijn": daer is den levenden Godt mijn ghetuyghe van (R 12, 15). In het volgende voorbeeld komt „gheenen" naast „gheen" voor: want daer gheenen strijdt en is / daer en is gheen victorie (R (7^r), 20). Zo komt ook het gebruik van „sijnen" voor naast dat van „sijn" (neutrum): daer sijnen heerlijcken... naem (masc.) in moeste gheglorificeert worden (R 23, 24); Sijn eerste leughenachtigh ... sermoon (neutrum) dat heeft hy ghedaen in 't aerdsch Paradijs (R (8^r), 17).

– In alleen adjectief, zonder artikel of adjectivisch pronomen, komt de nominatief-n voor in: Daer stond'ick onnooselen ignoranten Boer (R 19, 25).

9. *Vreemde invloeden*

De invloed van het Latijn is bij Van Geluwe van indirecte aard geweest, ofschoon het niet uitgesloten is, dat hij op latere leeftijd enig Latijn heeft geleerd. Dit echter buiten beschouwing gelaten, heeft Van Geluwe toch – door zijn belangstelling voor dispuutmethodes, voor theologie, apologetiek, patristiek en kerkgeschie-

61. Idem, p. 95/96.

62. Idem, p. 97, *alinea* 2.

denis – heel wat termen ontmoet en onthouden, die zuiver Latijnse woorden zijn of die hun Latijnse afkomst niet verloochenen.

Indien men latinismen onder de barbarismen rekent – juist als gallicismen enzovoort – dan moet onder deze term worden verstaan: vormen die niet geheel stroken met het Nederlandse taaleigen. Hier echter wordt de betekenis van het woord latinisme iets ruimer genomen, waardoor ook afwijkingen van het tegenwoordig taalgebruik er onder vallen, evenals „vreemde woorden”, namelijk woorden die een „Latijnse indruk” maken. Hiervan volgt een aantal voorbeelden: Colonne (R 45, 18); actie (R 64, 28); Apostille (R 19, 17 en 18: kanselarijterm); Institutie (R 19, 20).

Zelfs is er syntactische invloed aan te wijzen, zoals in een syntactische constructie als: ... seyde Menno (R 18, 32); seydt Paulus (R 33, 2). (Gallicistisch?).

Het gebruik van een Latijns woord waaraan een Nederlandse uitgang is gehecht, vertoont: ad herenten (R4, 28). Van een meer algemeen gebruik zijn woorden als: exempel (R 13, 4), dat al Middelnederlands is, en: Confessie („van Ausborgh”) (R 19, 18): alsook: ghecanoniseert (R 32, 10). Als notariële term komt bij Van Geluwe vaak voor: certificatie (R12, 32).

Het al om de nominatief-n vermelde „ick onnooselen ignoranten Boer” (R 19, 25) kan ontstaan zijn onder Latijnse of/en Franse invloed.

– Het spreekt vanzelf dat in de dispuuttaal van Aernout van Geluwe vooral de dispuuttermen zijn vertegenwoordigd onder de latinismen: argument (R 29, 27), disputabel (R 30, 8), disputant (R 92, 22), ergo (R 7, 33), item (R 80, passim), materie (R 62, 31), nota (werkwoordsvorm) (R 44, 15), noteert (R 48, 1).

– Ook komen in zijn taalgebruik geheel of gedeeltelijk Nederlandse navormingen voor, dus zoals „voorzetsel” is gevormd naar het voorbeeld van „praepositio”. Enige voorbeelden hiervan zijn: stellen (Lat. ponere) (R 26, 7), ook met prefix: een vraeghe voor-stellen (R 43, 9); ten propooste (R 79, 16); consequentelijck moet volghen (R 30, 5/6); het ghevolgh (Lat. conclusio) (R 37, 13). Dit zijn geen bewijzen, dat Van Geluwe uit het Latijn heeft vertaald. Als bronnen voor zijn talrijke disputen gebruikt Van Geluwe vertalingen van Latijnse vulgarisaties van vakliteratuur, zoals Vekiti's memorieboek ter vervanging van de werken van Bellarminus⁶³.

Onder de vreemde invloeden hoort die van de „Françoysche woorden”. Ofschoon in de twintiger jaren van de zeventiende

63. *Het Catholyck Memory-Boeck... Door Turano Vekiti, Doctor in de beyde Rechten. Den vijftden druck seer verbeteret ende vermeerderet. Tot Loven, By Berbardyn Maes, in 't Groene Kruys. Anno M.DC.XLVIII.*

eeuw de Franse invloed, die via de rederijkerstaal had gewerkt, sterk afnam, komen er in de werken van Aernout van Geluwe nog Franse woorden voor. Een aantal ervan is terloops tijdens de lectuur van de vele werken en werkjes van Van Geluwe aangetekend. Het vraagt te veel ruimte om het genoteerde 150-tal hier op te sommen, en zeker niet met vermelding van al de werken waarin ze voorkomen. Van Geluwe's bibliografie in de *Bibliotheca Belgica* vormt hiervoor een te lijvig deel. Volstaan wordt hierom met de volgende keus: liberteyt, propoost, different, opinien, opinieus, conscientie, contrarie, possessie, impertinent, favorabel, conditie, fameus, occasie, devotaire, santé, subijtelijcken, moveren, exercitie, examineren, expres, memorie, rigouereus, absurd, modest, discoureren, pompeus, accorderen, devote, jalouse, fabuleuselijck, gheapplieert, in passant, congratueleren, absolut, curieus.

– Nog moet iets worden gezegd over de casusuitgangen bij Latijnse namen. Bij Van Geluwe onderscheiden Latijnse namen zich in de druk door een apart lettertype. Deze namen vertonen bovendien Latijnse uitgangen. Volgens A. Weynen zou dit een kenmerk zijn voor r.-katholieke auteurs⁶⁴. Prof. Caron behandelde deze Latijnse uitgangen in een rede op het zeventwintigste Nederlandse Filologencongres in 1962⁶⁵. Het geregeld gebruik van deze uitgangen bij Aernout van Geluwe wijst erop, dat deze auteur niet geheel onkundig was van de Latijnse declinatie, al noemde hij zich een „onghestudeerden Vlaemschen Boer”.

– De Latijnse genitivus komt bij hem het meest voor: de Passie Christi (R 52, 36); van de dierbare Passie ons liefs Heeren Jesu Christi (R 82, 13).

– De uitgang -us is niet altijd als nominatief van het Latijn herkenbaar, maar is als zodanig waarschijnlijk wel aanwezig in: soo hebben my ten eersten om-ringhelt... Lutherus / Calvinus... (R 17, 26). Ook de accusativus komt voor: die haeren alderliefsten Bruydegom Jesum soo hert-grondelijck bemindt (R 46, 10).

10. *Woordvorming*

Vanuit synchronisch standpunt wordt hier de term „samenstelling” ook wel gebezigd voor wat diachronisch uiteenvalt in samenstelling en samen koppeling.

– Een geval van samenstelling bestaande uit koppeling of syntactische woordgroep + enkelvoudig substantief is aanwezig in: *versierde fabel-dichters* (R 56, 2).

64. A. Weynen, a.w. p. 44, onderaan.

65. *Verslagboek*, p. 87.

- Een samenkoppeling van onverbogen adjectief + substantief is aanwezig in : out-vaders (R 31, 9)⁶⁶.

- Tautologisch is misschien : lidt-maet. Volgens het WNT echter is dit woord vermoedelijk slechts schijnbaar tautologisch. Prof. De Vooyo vermeldt „lidmaat” niet onder de tautologische samenstellingen⁶⁷. Echter vermeldt hij ook niet het voorbeeld : spoor-slagh (R 87, 30).

- Een koppeling, ontstaan uit datievorm, is het geval : ghe-lijkerhandt (R 92, 27)⁶⁸.

- Echter zijn syntactische groep gebleven : het onderste boven (R 36, 23) ; den meesten-deel (R 55, 30/31), waarvoor men vergelijkte : tot in de nederste deelen (R 49, 23) ; voor het eerst (= vooreerst) vraegh'ick hen / of... (R 29, 29). Opvallend is, dat de schrijfwijze van de syntactische groep nog behouden is gebleven in de plaatsnaam : 's Graven Haegh (R 90, 24). Elders wordt een koppelteken gebruikt, wat erop kan wijzen dat de syntactische groep is geworden tot een samenstelling (samenkoppeling) : dat schelms-stuck (R 14, 7) ; het meesten-deel (R 41, 3) ; de straffe van de schrijvende-handt teghen den kerckroover Balthazar (R 38, 25). Hiernaast kunnen als nog losse samen-koppelingen worden beschouwd : den Houwelijcken staet (R 53, 33), naast : den Echten-staet (R 53, 35). Maar stellig is slechts de schrijfwijze van de syntactische groep behouden in de (nog losse) samenkoppeling : Godts eer-dief (R 25, 22) en : Godts eer-dieven (R 66, 34)⁶⁹.

- Van Geluwe biedt een eigen, sarcastische vorming naar analogie van „nieuw-ghesinde” (*Masscher* 2, 28) in : de nieuw-ghesmede Confessie (R 19, 27).

- Zonder koppelteken komt als eerste lid het woord „Gheusen” voor - tegenwoordig nog in het Zuiden niet onbekend als algemene aanduiding voor protestanten - en „papen” (oorspronkelijk Middelnederlandse term, maar later gedegradeerd) : het Gheusen argument (R 64, 29), in de gheusen kercken (R 26, 13), in de Papen Kercken (hier natuurlijk met hoofdletters !) (R 29, 21). Voor de uitgang -en zijn verschillende verklaringen mogelijk⁷⁰.

- In „dit Vlaensch Boeren Argument” heeft afslijting plaats-gevonden⁷¹.

66. C. G. N. de Vooyo, *Ned. Spraakkunst*, Nr. 77, p. 184.

67. De Vooyo, a.w. Nr. 76, I, eind.

68. Idem, Nr. 77, p. 184, boven de spatie ; en vgl. idem, Nr. 92, 4° : Naderhand praepositie + substantief : kan o.a. teruggaan op absolute genitief.

69. De Vooyo, a.w. Nr. 76, p. 181, alinea 2.

70. Idem, Nr. 76, p. 181, 4°.

71. Cf. A. Weynen, § 76, p. 68 ; Van Helten, *Vondel's taal*. 1883. P. 264.

- Misschien is een samenstelling - met verbindings-n - aanwezig in : de Stadts straeten (Stad : fem.) (R 25, 18).
- Een tegenwoordig onscheidbaar samengesteld werkwoord komt bij Van Geluwe scheidbaar voor in : aen-ghebeden (R 31, 11).
- In samenstellingen met -op heeft dit prefix nogal eens de betekenis van open- : op-ghespalckte monden (R 76, 25/26).
- Er zijn voorbeelden van adjectieven die uit bijwoord + deelwoord zijn samengesteld : hoogh-vlieghende (R 88, 1), en in andere samenstellingen met „hoogh”.
- Een geval van substantief + adjectief is : geldt-gierighe af-goderye (R 78, 27/28) ⁷².
- Een uit bijwoorden gevormde samenstelling is : recht-over (R 87, 15/16) ⁷³.
- Een voorbeeld van een samenstelling die gevormd is uit een voorzetsel + substantief biedt : ter wijle (R 84, 4).
- Idem van substantief (in plur.) + substantief : glase-vensters (R 12, 9) ⁷⁴.
- Tamelijk talrijk zijn de voorbeelden van bijwoord + werkwoord, zoals : daer men alle boosheydt vry uyt-wercken magh (R 10, 13), naast : uyt-wercker (R 17, 12) ⁷⁵.
- Ook van bijwoord + voorzetsel : daer-teghen stellen (R 43, 6) ; daer-in (= „daer binnen”) (R 39, 11). Of is er hier nog van een syntactische groep sprake ? ⁷⁶ Verder nog : daer vooren (R 64, 35) ⁷⁷.
- Wel een samenstelling, namelijk met „hoe” + bijwoord, is : hoe-wel (dat) (R 17, 5), maar misschien op de grens van samenstelling en syntactische woordgroep staat : hoe-danigh (dat). (R 57, 1) ⁷⁸.
- Een geval van verkorting is aanwezig in „stoel”, binnen de uitdrukking „Op den stoel comen” (R 87, 19) voor : predick-stoel (R 87, 16).
- Verbale betekenis is behouden in : liefhebber („Wat dunckt u Catholijcke lief-hebbers van Godts eere ?”) (R 23, 19) ⁷⁹.

Voor samenstellende afleiding zijn er enige voorbeelden op -ig :

72. Cf. De Vooy's, *Ned. Spraakkunst*⁸, Nr. 83, sub : Bepalende samenstelling : tweede alinea hiervan.

73. Cf. De Vooy's, a.w. Nr. 92. En vergelijk het anders ontstane „klaar-over”.

74. Cf. De Vooy's, a.w. Nr. 76, III, 4^e, p. 182.

75. Cf. A. Weynen, a.w. § 107, p. 105, midden.

76. Syntactische groep ? (De Vooy's, *Ned. Spr.*⁸ Nr. 92, 1^e, voornaamwoordelijk bijwoord. Zie ook dezelfde : Nr. 79.)

77. Cf. De Vooy's, a.w. Nr. 92, 2^e.

78. Cf. De Vooy's, a.w. Nr. 94, 4^e.

79. Cf. De Vooy's, a.w. Nr. 79, alinea 2 ; Nr. 88, p. 193.

drie-voetigh (R 36, 22, 23), star-ooghig (R 40, 35) en dergelijke. Mogelijk is er van samenstellende afleiding sprake in: (dit) Vlaensch Boeren Argument (R 34, 12). Voorkeur zou het verdienen hierin een adjectief + samenstelling te zien. Maar de term „Vlaemsche Boer” komt herhaaldelijk in Van Geluwe's werk (als zelfaanprijzing namelijk) voor.

Over afleiding met suffixen valt meer op te merken. Verkleinwoorden hebben bij Van Geluwe het Vlaamse -ken-suffix. De Vooy's acht dit in de zeventiende eeuw zeer conservatief voor het Hollands⁸⁰. Bij Van Geluwe stemt misschien hiermee enigszins overeen, dat deze afleidingen dikwijls peioratieve kracht hebben: Geuskens (R 36, 12), ons Gheusen Broederkens (R 38, 13). de Bijbel-susters... met een stoofken aen den arm (R 39, 13).

Sommige afleidingen met -ken hebben voorgeplaatste -e- als overgangsklank: moorinneken (R 55, 32), swartinneken (R 55, 32), woordeken (R 76, w).

- Evenals bij Vondel, bij Stalpart en Poirters, alsook in de Statenvertaling⁸¹, komt bij Van Geluwe -ers(s)e voor: Propheetersse (R 7, 2). De Vooy's noemt dit gebruik speciaal Zuidnederlands, en daar al in het Middelnederlands voorkomend⁸².

- Het suffix -ant komt voor in: theologant (= theoloog) (R 51, 37, in plur.). De Vooy's noemt woorden op -ant zeldzaam⁸³.

- Op -ij (met mogelijk een pluralis-e) eindigt: om ... my te doen beschuldighen met verraderije (R 89, 36).

- Het suffix -sel is aanwezig in het woord: bereydtel (= voorbereiding) (R 84, 28).

- Met het suffix -saem zijn gevormd: deughdsame exempelen (met active betekenis) (R 59, 2)⁸⁴; ghenoeghsaem (= voldoende, genoeg) (R 61, 15). En verder nog met -saemigh: om alsoo vreed-saemigh... te moghen leven (R 20, 21/22).

- Enige voorbeelden met het suffix -baer zijn: is 't dat ick schuld'tbaer gheweest ben... (R 90, 30); de onvol-prijsbaerlijckste Majesteyt Godts (R 39, 10); de alder-onvol-prijsbaerlijckste (R 52, 17). Misschien is dit suffix ook aanwezig in het woord „sebaerlijck” (R 18, 17), dat in deze vorm niet voorkomt in het WNT.

- Op -s (= -achtig, -erig?) eindigt: ghy en soudt niet langhe soo politijcks blijven (R 14, 22).

80. De Vooy's, a.w. Nr. 97, alinea 1, eind.

81. A. Weynen, a.w. P. 54.

82. De Vooy's, *Ned. Spr.*⁵ Nr. 99, p. 211.

83. De Vooy's, a.w. Nr. 98, p. 208.

84. Cf. De Vooy's, a.w. Nr. 112.

– Het achtervoegsel *-lijk* gebruikt Van Geluwe zeer dikwijls. Enige meer opvallende voorbeelden zijn : sebaerlijk ; schandelijk (= tot (zijn) schande) (R 90, 24, eerbiedelijk (naast : eerbiedigh) (R 47, 21 en 25) ; beestelijke gesteltenisse (R 92, 26) ; oneyndelijk (R 30, 4) ; valschelijk (R 52, 33). In opeenstapelning komen er voor in : oneyndelijk / onbegrijpelijk / volmaeckt / Goddelijk wesen (R 30, 4). Als adverbium uitgaande op *-lijken* komt voor : Daer door wierde ick krachtelijcken beweeght (R 22, 29). Wellicht is hier oude rederijkersinvloed aanwezig.

Enige andere gevallen van afleiding mogen nog vermelding krijgen. Zo heeft het adjectief een korte vorm dan tegenwoordig in „rebel” (naast thans „rebels”) in het voorbeeld : de rebelle Israeliten (R 44, 23).

– Een volkstalige verbindings-*s* komt voor in : de hedendaeghsche Roomsche Kercke. Daarentegen komt de adverbiale-*s* niet, als bij andere zeventiende eeuwse auteurs (teghens), voor in : teghen dat (R 55, 35)⁸⁵.

– Naast „terstondt” bij Van Geluwe (R 43 m 4/5) noteert A. Weynen : terstonts, terstonden⁸⁵.

– Het bijwoord op *-e* is in het midden van de zeventiende eeuw een van de kenmerken van conservatieve taal. Bij Vondel is het slechts in zijn oudere periode aanwezig, maar Van Geluwe schrijft het nog in het derdekwart van deze eeuw : langhe (R 14, 22).

– Een denominatieve afleiding is in typische functie aanwezig in : hy ... gaf subijtelijcken sijnen bitteren *vergalden* gheest (R 14, 17).

– Merkwaardig zijn enige achtervoegsels van namen van volken en landen : de Persianen Japonoyssen ende sommige in de Perusche landen (R 66, 28/30).

– Bijwoordelijk suffix *-lingh*, verlengd met versterkend *-e*, staat in : kortelinghe (R 79, 15). C. G. N. de Vooys merkt op, dat de betekenis overeenstemming vertoont met *-lijk*. Vergelijk bijvoorbeeld Middelnederlands „haestelinge” en „haestelike”⁸⁶.

– Behoud van het stamsuffix *-eer-* valt op in : on-door-grond-eerlijk (R 21, 24), dat een vorming is bij het verbum „gronderen”⁸⁷.

– Het achtervoegsel *-ing* kan direkt na de werkwoordsstam staan : tot bevestighe van hun waere Kercke (R 21, 19).

85. A. Weynen, a.w. § 60, p. 46.

86. Cf. De Vooys, *Ned. Spraakkunst*, Nr. 128, p. 259.

87. Cf. De Vooys, a.w. Nr. 119, pp. 245/246.

– De vorm *-ieren* komt bij Van Geluwe voor naast *-eren*: *regieren* (R 40, 28).

Ten slotte zijn er bij de woordvorming nog de afleidingen met prefixen.

– Met versterkend *on-* komt voor: *onschaemel* (R 27, 21); *onbeyt/laet hem af komen van den Preec-stoel* (R 41, 12).

– Het prefix *ont-*: *ende al hun fouten ontdekken* (R 42, 32/33 en 36)⁸⁸.

– Met *be-*: *bemuerde steden* (R 25, 10)⁸⁹.

– Zonder tegenwoordig gebruikelijk *be-*voorvoegsel staat: *voorderen* (R 53, 17)⁹⁰; en zonder *ver-* staat: *tot beteringhe des levens* (R 43, 2). Omgekeerd staat juist met *ver-*, waar dit prefix bij ons niet meer gebruikelijk is: *versmaedelijk bespotten* (R 48, 4), en: *om ons... te verwecken tot naervolginghe* (R 58, 36)⁹¹.

– Het voorvoegsel *be-* komt met vage betekenisnuance t.a.v. tegenwoordig voor in: *ende (sy) belegghen daer een valsche certificatie / beleydt met valsche ghetuyghen* (R 12, 31). Men vergelijkte hiervoor: *beneemt ons al ons vrye exercitie* (R 15, 2).

– Als scheidbaar samengesteld werkwoord, dus met *ge-* in het voltooid deelwoord, komt voor: *het al meer genoemde „aenghebeden”* (R 31, 11).

11. *Comparatiefvormen*

Bij de comparatief is „als” in gebruik, waarvan voorbeelden te over zijn bij Van Geluwe. Slechts enige ervan volgen hier: die altijd wijser willen wesen als haer Leeraers (R 43, 9); meerder verciert... als het eerste huys (R 45, 3/4); in d'ene plaetse meer als in d'andere (R 11, 13); geen meerder af-godisten en zijn als... (R 67, 15/16); "T is meer als wonder (R 15, 22); met heerlijcker Bruydts ghewaet als (R 33, 11).

– Ook komt „anders... als” voor: *dat hy anders niet en preeckt als* (R 45, 3/4).

– Van Geluwe gebruikt „meer” als omschrijving van de comparatief in: *soo zijn sy noch veel meer belacchens weerdigh* (R 44, 13).

– „Meer” in de betekenis van *eer(der)* staat in: *soo segghen wy dat sy ons weynigh of niet en voorderen ter saligheydt; jae dat sy ons meer zijn een doodelijck vonnis.*

88. Cf. *idem*, Nr. 123, p. 251.

89. Cf. *idem*, Nr. 123. En zie WNT s.v.

90. Voor „oo” zie A. Weynen, a.w. § 35.

91. Cf. De Vooyts, a.w. Nr. 61, p. 138.

– Het gebruik van „meer als” heeft een typische syntactische functie van verkorting – ten dele door samentrekking – in het volgende voorbeeld: doch desen last legghen de bermhertighe Gheusen de Catholijcke op hun schouderen meer als de Gheusen (R 9, 22).

– Het gebruik van „meer” als predicatief attribuut is aanwezig in: Jae dat noch meer is / ick hebbe eenen ghekent... (R 55, 22). Maar het is bijwoord in: het is mijn voornemen niet / veel meer van dese materie te spreken (R 62, 30). Dit is eveneens het geval in: dat sijn tweede huys veel meerder sal verciert worden als het eerste huys.

– Als attributief adjectief staat „meerder” in: met meerder recht (R 48, 31), en andere vormen van deze aard.

– Een voorbeeld van „meer” als adjectief staat in: ende als sy den ghekruysten Saligh-maecker des wereltds meer spijt ende versmaetheydt willen aen-doen... soo maecken sy... (R 12, 23).

– De adjectivische buigingsuitgang -e schijnt minder in gebruik bij de comparatiefuitgang -r: een beter ende devoter maniere (R 39, 29).

– Met „te” kan vooreerst de onregelmatige comparatief „meer” staan: hoeveel te meer (R 25, 30). Verder kan ook voor regelmatige comparatieven soms „te” staan: voor eerst vraegh’ ick hen... of... Godt / om het lesen / bidden of eenighen lof der creatueren daerom te heyligher / te saligher / te rijcker / te wijser / te moghende / of te weerdigher is? (R 29, 33/35).

Ook bij Aernout van Geluwe komt de superlatief minder voor. Naast „het meesten-deel” (R 42, 3) gebruikt hij wel „den meesten-deel” (R 55, 30/31). Geheel conform met tegenwoordig staat bij hem: het onderste boven (R 36, 23), waar Vondel nog meest deze wending zonder „het” schrijft, zoals in de middel-eeuwen⁹².

Van Geluwe schrijft verder nog: Voor eerst vraegh’k hen / of... (R 29, 29), en: De seste ende alder-grouwelijckste ende onbeschaemdste infameuste leughen... (R 58, 11/12).

12. *Afwijkende interjecties*

Van Geluwe gebruikt enige interjecties die thans zijn verdwenen of nog slechts dialectisch voortbestaan. Hij gebruikt bijvoorbeeld het tussenwerpsel „ja”. Dit wordt soms met een voornaam-

92. Cf. De Vooy, a.w. Nr. 70, p. 171.

woord verbonden : jaet / seer gheliefde Vrienden / ghy hebt... (*Masscher* 2, 19). De betekenis van „jae” is : ja zelfs. Het krijgt de waarde van een bijwoord van graad : want by de ketters en is gheen waerachtigh goedt te vinden ; jae hun gebedt selve is sonde / seght de H. Schriftuere (R 3, 12).

Een ander tussenwerpsel is „wel” : Iemandt soude moghen vrughen : Wel hoe sullen de Gheusen Pausen voor H. Mannen in hun Martelaers boecken setten / daer sy nu sulcke ghesworen vyanden af zijn ? (R 31, 26). Een ander voorbeeld is : Wel hoe praet ghy soo (*Masscher* 2, 16).

– Een verdwenen interjectie is „ey” : Ey ! seght my doch... (R 66, 7) ; Ey lieve seght my doch / waerom... (R 79, 11).

– Het woord „onbeyt” betekent : Wacht ! Geef acht ! Dit woord is al bijna tussenwerpsel geworden in : soo segghen sy met mal-kanderen : Onbeyt / onbeyt / laet hem af komen van den preeckstoel / ick sal hem dat wel anders bewijsen... (R 41, 12). Aldus omschrijft het WNT de waarde van dit woord.

13. Een en ander uit de syntaxis bij Van Geluwe

Voor een volkse redenaar en auteur als Aernout van Geluwe is het aantal gevallen van haplogie, apokoinou, anacolouth, overspannen samentrekking en dergelijke in zijn taalgebruik niet groot te noemen. Al volgt hieronder het meeste materiaal ervoor dat in de *Reyse* is te vinden, dan wil dit niet zeggen, dat dergelijke gevallen schering en inslag zijn. De vele voorbeelden die tot nu toe zijn gegeven, komen in alle werken van Van Geluwe voor, maar in wat volgt, heeft men eerder te maken met wat eenmalige lapsus kan worden genoemd.

– Eerst enige gevallen van haplogie : Of sy wel gheloooven dat haer Predicanten al die (= al degenen „die” = al degenen waarvan) sy meenen dat sy... (R 43, 23) ; maecksels der menschen handen (= maaksels der handen der mensen ; tenzij „mensenhanden” (compositum) is bedoeld) (R 58, 32) ; der Gheusen nieuw-ghesinde Kercke (R 37, 30) ; (wat seggh’ ick (= Koningin Elisabeth) ick soude („haer” weggelaten) haeren eyghen naem wel ontnemen ; want het past beter met haer daet : Jesabel (R 14, 30) ; om te doen ofte laeten (R 54, 9) ; daeren is niet (R 78, 36). Men vergelijkte voor dit laatste o.a. : vooren ; daer en. Verdere voorbeelden zijn : want de Luthersche ende de Gheusen *en de* Papen is al eenen monick (R 18, 22) ; de Catholijcken die daer woonen s’Hertogen-bosch / te Maestricht / Hulst... (R 12, 17).

Hier is misschien oorspronkelijke affricaat-uitspraak van de *t* de verklaring voor het onderdrukken van de prepositie „te”.

Apokoinou-gevallen zijn niet geheel afwezig. Op bladzijde 50 van de *Reyse* sluit de opening van de eerste zin zowel aan bij de lange ondertitel van het hoofdstuk als bij de latere voortzetting van de openingszin. Deze voortzetting begint pas op het eind van de vierde regel, en eerst hier staat een incisumteken.

Op bladzijde 60 staat: want sy vallen voor Koninghen... op hun knien / ghelijck ick voor mijn ooghen ghesien hebbe / als sy enige misdadighe ghestraft hadden met schandale ende roeden / doch niet tot der doot / dan vielen de misdadighe voor de Heeren op hun knien.

Indien, in dit voorbeeld met „als”, na het tweede incisum een nieuwe zin begint, dan is de constructie normaal, ofschoon dan de stijl die van de volkse herhaling is, doordat er twee keer staat: op hun knien.

Wat de anacolouth betreft, wijst Prof. De Vooy op grotere vrijheid vroeger⁹³. Hij geeft alleen Middelnederlandse voorbeelden. In de volkstaal is de vermelde vrijheid langer blijven bestaan. Bij Van Geluwe zijn hiervan enige voorbeelden te vinden: Doch dat en was maer een eereijcke recreatie voor ons fijne Broederkens: want sy en sien dat spel maer met ghenoeughten aen / ende (Ontbreekt: sy?) *haese-notjens kraecken in den Tempel des Heeren* (R 28, 2).

Een ander voorbeeld is: Den eersten Christen Keyser Constantinus de Groote heeft hem ver-eert met eenen kostelijcken Mijter / ende voor de Kercke een gouden Kelck (R 31, 24/25).

Eveneens kan anacolouth aanwezig zijn in: Ghelijck dit herssenloose ghepeupelt verstroyt is in hun Kercke / dat sy soo different van opinien moesten zijn; ghelijckt oock inder daet is: want dat den eenen Gheus ghelooft / dat en ghelooft den anderen niet / ende (Ontbreekt: sy?) *disputeren al teghen malkanderen* (R 39, 22/27).

Een ander voorbeeld biedt het volgende: Noch een Godtvreesende Dochter / woonende tot Delft op het beghijn-hof / genaemt Anneken Jans / die hebben sy dry maenden ghevanghen gheset... (R 13, 25).

Als laatste voorbeeld mag dienen: nae-de-mael dat wy met de selve ceremonien / lof-sanghen / ghebeden / ende dat selfde onveranderlijck Catholijck Apostolyck ende Roomsche Ghelooft

93. C. G. N. de Vooy, *Ned. Spraakkunst*, Nr. 237, p. 399.

Godt dienen / daer ons Voor-vaders van CHRISTUS tijdt tot nu toe
Godt soo ghedient hebben / *ghelijck wy nu doen* (R 32, 26).

Overspannen samentrekking komt eveneens voor. Nu zijn er geen strenge regels op te stellen van het wel of niet geoorloofd zijn van syntactische samentrekking⁹⁴. Wel vertoont de volgende verzameling van gevallen ten minste allerlei merkwaardigheden :

– op sijnen tijdt (masc.) en plaetse (fem.) (R 17, 15).

– Ergo waerom en souden wy door / ende in *dat* selfde gheloof *ende Godts-dienst* Godt niet soo wel kunnen behaeghen ende saligh worden als ons Voorvaders ?

– Schijnbaar overspannen is de samentrekking in : soo dat alle de heyligheydt / *vreught* ende glorie / die alle de Hemelsche Gheesten met alle de Heylighen te samen tot MARIA de H. Moeder Godts in-cluys / *alles* wat sy hebben / ghenieten ofte besitten / *dat* hebben sy ontfanghen alleen van den levenden almoghenden Godt / die alleen den oorspronck ende fonteyne van alle goet is. (R 52, 17/25). Doordat Van Geluwe „alles wat” heeft ingelast, is de samentrekking nog juist niet overspannen.

– Door verschil in genus is de samentrekking echter wél overspannen in het volgende geval : om ons te verwecken tot naer-volginghe van hun goet *exemplarigh* Christelijck ende deughdelijck leven *ende leeringhe*... (R 29, 32).

– Het volgende geval kan toch nog als normale samentrekking worden beschouwd : Hij is eenen gheest van een-dracht ende des vredes (R 20, 33). Hier is de samentrekking geschied in het substantief „gheest”.

– Eveneens normaal samengetrokken – namelijk in „alsof sy wilden” – is de volgende zin : die steecken den kop in de locht als of sy wilden met Nemroth den hemel bestormen ende alsoo Godt uyt sijnen throon *soecken te* stooten met Luciefer... (R 49, 28/29). Een of-bijzin heeft hier de hoofdzinswoordorde.

– Ook komt een geval van samentrekking – in „die” – voor bij opeenvolging van afhankelijke en waarschijnlijk onafhankelijke woordorde : Jae ick hebbe wel hondert ghekent die onwettelijck ghetrouwt waeren / *ende saeten by andere Vrouwen*... (R 55, 27).

– In de volgende tekst is er samentrekking aanwezig in de respectieve onderwerpen : Het welck hy moeste segghen wilde hy inde onghenade vanden Coninck niet vallen ; *ende seyde* : Heer Coninck / en soude ick niet lacchen als ick sie dat slechte onnoosel oudt Vrouwen kommen kruypen naer dat Crucifix op haer oude

⁹⁴. Cf. De Vooyts, a.w. Nr. 230, p. 380. Zie ook dezelfde : Nr. 217, p. 354, en Nr. 230, p. 381.

knien / dat doch maer een hout en is / *ende kust dat...* (R 60, 31/36).

– Overspannen echter is de samentrekking in het subject – dat respectievelijk lijdend en bedrijvend onderwerp is – bij het volgende voorbeeld : Dese sijn oock van de Gheusen ghecanoniseert ende hebben gheleeft ontrent de eerste vijf hondert jaeren (R 32, 10/11). Hier is ten onrechte herhaling van het woordje „Dese” als onderwerp achterwege gebleven.

– Door samentrekking wordt in het volgende voorbeeld substantivische waarde toegevoegd aan „alle” : tot spijt van alle de ketters en (In te lassen : „van alle”) die hen haeten (R 46, 25).

– Er is bij Van Geluwe een geval van samentrekking doordat hij van twee vormen van een onregelmatig verbum er een gebruikt, nl. de „verkeerde” kiest en er een „foutieve” pluralis van maakt : Dat *bennen* onse Bijbels / ofte het louter Woordt Gods... (Masscher 2, 14).

– Samentrekking in het hulpwerkwoord, bij verschil in functie, is aanwezig in : Sixtus... heeft doen timmeren... ende verciert met... (R 32, 3/4).

– Stilistisch opvallend is de samentrekking : Ick wenschte... wederom tekeeren tot den schoot ende de oude onverbrekelijcke Catholijcke eenigheydt (R 17, 19/21).

– Verwarrend werkt de volgende constructie : hun argument gaet soo creupel als een drie-voetigh peerdt / het welck ick het onderste boven keeren sal (R 36, 21/24), waarin de laatste bijzin natuurlijk niet op „peerdt” slaat maar op „argument”. De verwarrende constructie is mogelijk doordat beide woorden onzijdig zijn.

– Een geval van samentrekking van een pluralis ad sensum en een gewoon meervoud is het volgende : met menigh disput ende conferentien (R 89, 19/20).

– Het volgende voorbeeld biedt een geval van samentrekking in het verbum finitum, dat respectievelijk met en zonder prepositie is gebruikt : wy offeren... *tot* reparatie van syn H. Huys en den *armen* / voor alsulcke groote onverdiende... weldaden (R 57, 20/21).

– Er is sprake van samentrekking in het werkwoordelijk deel van het naamwoordelijk gezegde in het volgende : ... als dat sy (In te lassen : „was, dat”) *was* ten tijde van...

– De samentrekking kan ook over grote afstand plaatsvinden. Voor samentrekking in het subject is dit het geval in de volgende tekst : maer sy staen met den kop in de locht ghelijck als wilde peerden / ende soo plomp als Oliphanten sonder reden of ver-

standt / niet denckende dat Godt het lichaem soo wel heeft gheschaepen als de ziele; *ende segghen* wel spottelijcken dat de Catholijcke supersticieuse af-goden-dienaers zijn / om dat sy den wonderlijcken Naem huns Godts soo eerbiedelijck reverenderen (R 47, 13/21).

– Tot besluit een samentrekking in het subject bij afhankelijke woordorde: Maer... die gaen noch wel somtijds by eenighe... lieden / daer sy ghewent zijn veel te gast-mael te gaen / ende daer verwachten (Onderdrukt is hier: „sy”) eenen goeden roomer wijn... (R 9, 33/36).

14. *Contaminatie, tautologie en hendiadys*

Enige voorbeelden van contaminatie bij Van Geluwe zijn: voor-by ghepasseert (R 33, 1); toe-gheappliceert (R 53, 26). Naast dit laatste staat ook: toe-gheeyghent ende gheappliceert (R 53, 12/13). Opmerkelijk is de vorm: aultaer (R 15, 1). In de constructie „ende of sy al schoon” (R 46, 26) is mogelijk contaminatie aanwezig van „of al” en „of schoon”. In volgend zinsbegin is eveneens contaminatie voorhanden: ghelijck als ick op synen tijdt en plaetse segghen sal (R 26, 23).

Vooraf het verschijnsel van de tautologie valt op in zeventiende-eeuwse taal. Dubbelvormen – van bijvoorbeeld een uitheems woord en een Nederlands equivalent – zijn bijzonder geliefd in het Zuidnederlands van de zeventiende eeuw. Evenals bij Maria Petyt (1623-1677), die een tijd te Gent op het Begijnhof heeft gewoond, zijn ze bij Aernout van Geluwe schering en inslag. Anton van Duinkerken heeft voor Maria Petyt op deze verdubbeling, deze dubbering gewezen naar aanleiding van het proefschrift van A. Deblaere over deze mystieke schrijfster⁹⁵.

Met dit verschijnsel bevinden we ons op het terrein van de tweeledige uitdrukkingen. De grootste groep van deze tweeledige of gepaarde uitdrukkingen bestaat uit allitererende gepaarde uitdrukkingen. Deze zijn mogelijk ontstaan onder invloed van het stafrijm in het Oudgermaans, in casu in het Oudnederlandse heldendicht⁹⁶. Beide delen kunnen rijmen. De later door auteurs uit de behoefte van het ogenblik gevormde gelede uitdrukkingen zijn echter meest niet-allitererend. Het eerste woord is nogal eens een vreemd woord, dat dan door het tweede wordt toegelicht. Het

95. Anton van Duinkerken in „De Tijd/De Maasbode” van 21 juli 1962. Herdrukt in: *Festoenen voor een kerkportaal*. Leuven, z.j. (1966). – Albert Deblaere, *De Mystieke Schrijfster Maria Petyt (1623-1677)*. Gent, 1962.

96. Hermann Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*. 6. Auflage, Tübingen, 1960. Kap. 19, § 230, Kopulative Verbindungen.

vreemde woord is in de Zuidelijke Nederlanden dikwijls van Franse herkomst.

L. C. Michels heeft aandacht geschonken aan een bepaald type van deze tweeledige uitdrukkingen. In zijn proefschrift gebruikt hij hiervoor de term van D. J. Meerwaldt: „eenzijdig gerichte polaire verbindingen”⁹⁷. Een voorbeeld van dit type is: bij tij en ontij. Voor Van Geluwe is van dit soort geen voorbeeld genoteerd.

Ook Prof. Dr. Jac. van Ginneken heeft er aandacht aan besteed, namelijk in zijn „Grondbeginselen”⁹⁸. Dr. J. F. J. van Tol heeft zijn notities over gepaarde uitdrukkingen niet meer tot een artikel kunnen verwerken. F. Van Finckenroye schrijft over gepaarde synoniemen in zijn proefschrift⁹⁹. En nog in 1966 heeft J. Boets in zijn studie over klankexpressie er eveneens aandacht aan geschonken¹⁰⁰.

Het zal wel overbodig zijn er op te wijzen dat Vendryes¹⁰¹ een geheel ander geval van woordparen bespreekt: paren van noties – bijvoorbeeld die beiderlei sexe omvatten – tonen neiging tot vormdifferentiatie. Zo bijvoorbeeld zou te verklaren zijn: Gotisch *magus* of *magula* naast Gotisch *mawi*.

Omdat de dubbelvormen zoveel voorkomen, ook bij Van Geluwe, volgt hier een toch nog groot aantal ervan. Zij zijn niet altijd volledig synoniem. Zo is bijvoorbeeld „superstitie” iets anders dan „afgoderij”: het eerste woord heeft meer de betekenis van „bijgeloof”.

– discord ende oneenigheydt (R 20, 23); een figure ende voorbeeld (R 34, 15); Doen begoste ick hen wat te examineren ende vraeghde... (R 19, 34); uyt-verkoren en uyt-ghelesen volck (R 18, 29); de suyvere ende puere waerheydt (R 18, 32); Godt is den Autheur ende oorsaecke (R 19, 9); te kijven ende te disputeren (R 19, 15); de Kercken Godts te schandaliseren ende te onteeren (R 28, 21); Coopmanschappen ende conditien (R 28, 33); arguweren en disputeren (R 28, 33/34); die de eere Godts niet lijden noch verdraeghen en moghen (R 29, 17); of Godt wel eenighe creatueren behoeft ofte van noode heeft (R 29, 30); syn Goddelijcke Majesteyt of almogenthey (R 30, 2); verwoest ende vernielt (R 36, 7); bedrieghen ende verleyden (R 37, 25); maer laet de poorten der hellen tieren en raesen / bersten en

97. A. Weynen, *Zeventiende-eeuwse Taal*⁸, § 71.

98. J. van Ginneken, *Grondbeginselen...*, II, pp. 293/294 en 296.

99. F. Van Finckenroye, J. B. Houwaert, *De Vier Wterste*. Deel I. Inleidng, pp. 142/143. – Gent, 1965.

100. J. Boets, *Moderne theorieën in verband met klankexpressie*. Gent, 1966, Pp. 169/170. – Dit werk is door mij besproken in *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 26 (1967), kolom 72-76.

101. Vendryes, *Le Langage* (z.j. ?), p. 256.

kraecken (R 38, 14/15); eer-biedinghe of (en) reverentie (R 39, 8/9; id. 46, 13); met berouw en leet-wesen des herten (R 43, 2); de oprechte en onvervalschte kennisse der waerheydt (R 43, 17); eenen krachtighen ende stercken spoor-slagh (R 46, 5); luye ende traghe (R 46, 16); sonder eden of verstand (R 47, 15); approberen ende bewijsen (R 48, 11); Al de ghene die ghelust ende ghelieft te dienen (R 48, 21/22); onder alle de pure ende bloote creatueren (R 52, 9); ons eyghen saligheydt willen wercken / ofte oprechten (R 52, 33/34); Alle de Theologanten ende Godts-gheleerde (R 53, 1; in R 56, 7 andersom); teghen dese stoute ende onbeschaemde giet-leughens (R 53, 3/4); toe-geeyghent ende gheapliceert (R 55, 13); bestrijden ende ontkennen (R 54, 3); gheen deel noch lot (R 56, 20); Schatten ende Thresooen (R 57, 32); tot consolatie en saligh-maeckenden troost (R 57, 36); Ghy bidt ofte adoreert... aen (Een scheidbaar + een enkelvoudig werkwoord) (R 59, 11); recontreren / oft by-een comen (R 79, 5/6); stuypende ende neyghende (R 79, 7/8); batement-spel oft comedie (R 79, 10); een bewijs ende vertoogh (R 80, 5).

Dit is voorwaar een grote frequentie voor een zeventigtal bladzijden. Het illustreert voldoende dat het verschijnsel zeer typerend was voor de zeventiende eeuw en dat het voorkomen ervan niet kan worden opgevat als kenmerk voor een persoonlijke stijl.

- Hierbij kunnen een paar voorbeelden aansluiten van een tautologische conjunctiegroep: maer even-wel (R 63, 13); ende of sy al schoon (R 46, 26). Deze komen ook bij Bredero voor, en men heeft ze vooral aan Jacob Cats verweten. Het blijkt weer eens, hoe vroegere schrijvers niet in alles als persoonlijke stilisten moeten worden gezien. Dr. C. A. Zaalberg heeft op de betekenis van de *imitatio* gewezen voor renaissancistische schrijvers¹⁰². Heinrich Lausberg heeft het algemene rhetorische gebruiksgoed geregistreerd¹⁰³. Manfred Windfuhr toonde algemene trekken aan in de barokke beeldspraak, waarbij hij verbindingslijnen naar de Nederlandse renaissancisten trok¹⁰⁴. Bij de studie van afzonderlijke schrijvers uit de zestiende en zeventiende, tot zelfs in de achttiende eeuw toe dient hiermee voortaan meer rekening te worden gehouden dan tot nog toe is gebeurd.

De hendiadys, die bij Vondel veel voorkomt¹⁰⁵, is in sommige

102. Dr. C. A. Zaalberg, „Das Buch Extasis“ van Jan van der Noot. Assen, 1954. Hoofdstuk III, § 2, *Imitatio* I. - § 3, *Imitatio* II.

103. Heinrich Lausberg, *Handbuch der literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*. (2 delen) München, 1960.

104. Manfred Windfuhr, *Die barocke Bildlichkeit und ihre Kritiker*. Stuttgart, 1966. - Door mij besproken voor *Wetenschappelijke Tijdingen*, 1967.

105. Cf. A. Weynen, *Zeventiende-eeuwse Taal*, § 76, p. 67, regel 8.

van de hiervoor vermelde gepaarde uitdrukkingen aanwezig, bijvoorbeeld in: te kijken ende te disputeren; bedrieghen ende verleyden; bestrijden ende ontkennen. Dit verschijnsel komt ook bij werkwoorden voor: dat den Predicant daer sat en dronck (R 13, 17).

15. *Hervatting, voorlopige aanduiding en dergelijke gevallen*¹⁰⁶

Een eigenaardigheid in de tegenwoordige omgangstaal is, dat een vooropgeplaatst onderwerp wordt gevolgd door een aanwijzend voornaamwoord¹⁰⁷. Dit verschijnsel komt ook in de taal van Aernout van Geluwe voor. Het gebeurt hier met „die” in:

– de see die bruyt (R 49, 18); Maer ons Gheuse Broederkens die steecken... (R 49, 25); want hun Predicanten die leeren.. (R 17, 10).

– In *anacolouth*, als variërende herhaling, komt „die” voor in het volgende gedeelte uit een opsomming: Noch een Godt-vreesende Dochter / ... / die hebben sy dry maenden ghevanghen gheset (R 13, 25).

– „dat” is waarschijnlijk als herhaling aanwezig in: Ey lieve seght my doch / waerom ten minsten Godt soo veel eerbiedinghe niet bewesen als dat den eenen Geus den anderen doet?

– Andere gevallen met „dat” zijn nog: De principaelste Cooplieden dat zijn hun Predicanten (R 29, 9); waeruyt *dat* volght dat by ons is alleen de suyvere ende puere waerheydt te vinden (R 18, 31).

– „soo” komt eveneens als hervattingswoord voor: ende naer huys gaende soo quam hem eenen fijnen Broeder te ghemoet (R 13, 10); als hy... Bacchus wel ghedient hadde... – soo stont hy... (R 14, 13); want als het uyt kracht van hun ketterije quam / soo en moesten... (R 16, 17)¹⁰⁸.

– Ten slotte volgt nog een geval van hervatting met „als”: Als der Gheusen nieuw-ghesinde Kercke eerst begoste voor den daghte kruypen / ... / *als*-dan en hadde de Gheusen Kercke weynigh / of gheen Predicanten... (R 37, 30/34).

Asyndeton kan zonder komma's of *incisa* staan: een onnoosel eenvoudigh devoot oudt Vrouwen (R 60, 20); aen de hooghe almoghende onvol-prijsbaerlijcke Majesteyt Godts (R 39, 9/10).

– Met *incisa* komt asyndeton voor in: dat Moyses / Aaron /

106. Cf. De Vooy, *Ned. Spraakkunst*⁸, Nr. 222, p. 370, alinea 2. En A. Weynen, a.w. § 75.

107. Cf. De Vooy, a.w. Nr. 222, p. 368.

108. Zie voor dit „soo”: De Vooy, a.w. Nr. 222, pp. 369/370.

David / Salomon / Josaphat en meer andere ghebruyckt hebben... (R 32, 32/33).

– Asyndeton kan ook voorkomen bij slechts twee bepalingen : Den Paus Hilarius met Felix den vierden / Gregorius den Groeten hebben de Kercke oock wonderlijck schoon verciert (R 32, 7).

Bij groepen van een zelfstandig naamwoord¹⁰⁹ valt ook bij Van Geluwe het een en ander op.

– Zo komt bijvoorbeeld de groep voor van substantief + van + substantief in : de Stadt van Delft (R 55, 21) ; in de wijdt-vermaerde stadt van Gent (R 92, 6/7). Misschien heeft in dit laatste voorbeeld gallicistische invloed meegespeeld. Men vergelijkte „La Ville de Gand”.

– Paralellie kan aanwezig zijn in : de stadt vanden Briel ende de schans vanden Vooren (R 90, 2/3) ; *in de* wijdt-vermaerde stadt van Gent / *in de* Savaenstraet (R 92, 6/7).

– Een tweeledige bepaling met slechts één keer een flexie-uitgang is het volgende geval : Luther en Calvijns tijden (R 54, 33).

– Voorafgaande genitiefbepaling zonder flexie-uitgang komt met „u lieden” voor : ghelijck u lieden Predicanten wel meer ghedaen hebben (*Masscher* 2, 23). De betekenis is hier : „de predikanten van U”. Een ander voorbeeld is : Doch laet ons even-wel eens hoorê wat dat u-lieden uysterste begheerte is op mij : maer ick wil eerst u-lieden naemen weten (*Masscher* 2, 24).

– Een bepaling in de vorm van een substantiefgroep kan zonder verbindend woord (in casu „der”) onmiddellijk vóór de kern worden geplaatst : dit Vlaensch Boeren Argument (R 34, 12).

– De prepositionele bepaling bij een substantief heeft soms een andere prepositie dan tegenwoordig : 'T is immers *voor* al de wereltd wel bekendt (R 15, 31).

– Onverbogen „ons” voor een persoonsnaam drukt bij Van Geluwe wellicht – evenals nu nog in het Brabants en het Vlaams – een graad van vertrouwdheid uit : wederom te keeren tot den schoot van ons Moeder de H. Roomsche Kercke (R 22, 30)¹¹⁰ ; alle ons ghebede-boecken (R 58, 7). Of het drukt ironie uit : Ons Bijbel-susters (R 43, 8).

– Een groep bestaande uit op + syn + genitief van een persoonsnaam dient om een vergelijkende bepaling te vormen : op syn Paeps (R 43, 7).

Bij groepen van een werkwoord kan discongruentie voorkomen..

109. A. Weynen, a.w. § 76.

110. Cf. De Vooy, *Ned. Spraakkunst*, Nr. 38, pp. 92 en 93.

Zo kan er discongruentie met het onderwerp ontstaan door constructio ad sensum („abstractum”) : Als alle beelden oft figuren af-goderije *is...* (R 67, 7)¹¹¹. De discongruentie kan worden getemperd of zelfs opgeheven door toevoeging van „al” : want de Luthersche ende de Gheusen en de Papen *is al* eenen Monick ; maer de Gheusen draeghen een ander kappe (R 18, 23/24). De volkstalige congruentie in „Dat bennen onse Bijbels” is, in ander opzicht, al vermeld. Ten slotte : „het” als subject is niet onjuist in : *jae 't is wel een heyligh man* (R 49, 15)¹¹².

Ook komt afwijkend voorzetsel voor bij groepen van een werkwoord.

– Soms regeert een werkwoord een ander voorzetsel dan tegenwoordig : verheert van (R 12, 21) ; verlicht zijnde van den heylighen Gheest (R 20, 14). Dit gebeurt tegenwoordig nog slechts in archaische kerktaal. Wel is tegenwoordig dit van-gebruik nog gewoon in : van de duivel bezeten.

– Andere voorbeelden met „van” zijn : ghelijck... Jezabel van de honden verscheurt is gheweest (R 24, 23/24) ; dieder ghedaen worden van de duyvelen (R 17, 14) ; sich wachten van (quaet) (R 92, 14).

– Ook komt nog voor : dencken op (R 92, 19).

De bepaling van gesteldheid geeft aanleiding tot enige notities bij Van Geluwe.

– Voor tegenwoordig adverbiaal „het eerst” komt als predicatief attriboot voor : „den eersten”, bijvoorbeeld in : *is Luther den eersten niet in 't jaer vijfthien hondert ende seventhien eerst (= pas) op-ghestaen* (R 20, 9).

– Van Geluwe gebruikt „voor” naast tegenwoordig „als”, ofschoon ook nu nog wordt gezegd : iemand *voor* luilak uitschelden. Een voorbeeld is : *dat den een uyt-roeyt voor quaet onkruydt... / dat laet den anderen staen voor goede noodighe tarwe* (R 20, 25/27).

– In een en dezelfde zin staat eenzelfde woord wel en niet met het suffix -lijk : om dat sy den wonderlijcken Naem huns Godts soo eerbiedelijck reverenderen daer nochtans de vierentwintigh Ouderlinghen... soo eerbiedigh plat op hun aengesichten vallen (R 47, 21/25). Zou hier het tweede woord (eerbiedigh) een méér predicatief-attributief karakter dragen ?

111. Cf. De Vooy, a.w. Nr. 220, p. 362, 2°.

112. Cf. Ph. J. Simons, *bij, zij of het*. *De Nieuwe Taalgids*, jg. XXVII, pp. 299 vlg.

- Infinitief en wellicht hulpwerkwoord van omschrijving leveren samen de volgende constructie op: ende (sy) deden hem noch vijftigh guldens daer boven gheven (R 13, 20).

- Bij volgend onjuist lijkend constructieverloop komt „hebben” met genitief voor: Voor eerst moeten ons nieuw-ghesinde Broeders weten dat Godt hier alleen verbiedt het misbruyck der beelden te hebben / of te maecken / die-men IDOLA noemt (R 64, 20). Men denke een pauze achter „misbruyck”. Door denk-contaminatie met „Misbruyck der beelden” (zónder die pauze) lijkt het zinsverloop onjuist.

Onder de groep werkwoord + werkwoord hoort eerst de al vermelde hendiadys: dat den Predicant daer sat en dronck.

- Echter komt ook voor: te houden staen (R 51, 3). Naast: soecken te stooten (R 49, 28/29). Zonder te-gebruik hebben we: dat dorsten sy... leeren (R 51, 4).

BESLUIT

De taal van de wever en latere boekhandelaar Aernout van Geluwe is door zijn natuurlijke levendigheid en ongedwongen, niet-latinistische constructie alsook door de woordkeus een voorbeeld van het taalgebruik onder de moedertaalschrijvers in de zeventiende eeuw. Ondanks Zuidelijke inslag en conservatieve elementen die soms aan het Middelnederlands herinneren, was in deze zeventiende eeuwse moedertaal een algemeen Nederlands voorhanden.